

Turski pisci u Njemačkoj: 1960. - 1990.

Nikolić, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:698474>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HUNGAROLOGIJU, TURKOLOGIJU I
JUDAISTIKU
KATEDRA ZA TURKOLOGIJU
DIPLOMSKI STUDIJ TURKOLOGIJE

Maja Nikolić

Turski pisci u Njemačkoj: 1960. – 1990.

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Azra Abadžić Navaey

Zagreb, ožujak 2022.

Sadržaj:

1. Uvod.....	5
2. Migracije turskog stanovništva u Saveznu Republiku Njemačku.....	7
3. Migrantska književnost – nova književna struja u njemačkoj književnosti.....	11
3.1. Pojemovna razdioba: <i>migrantska književnost</i> , <i>migrant</i> i njihove bliskoznačnice.....	11
3.2. Obilježja književnih djela prve i druge generacije pisaca turske migrantske književnosti.....	14
4. Prva generacija pisaca.....	18
4.1. Aras Ören – autor vezan uz Berlin.....	18
4.2. Yüksel Pazarkaya – intelektualac u potrazi za kulturnom sintezom.....	23
4.3. Güney Dal – postmoderni romanopisac.....	27
5. Druga generacija pisaca.....	31
5.1. Aysel Özakın – autorica bez domovine.....	31
5.2. Emine Sevgi Özdamar – književnica u potrazi za materinskim jezikom.....	34
5.3. Feridun Zaimoğlu – Kanak koji piše „književnost potresenosti“.....	39
6. Zaključak.....	44
7. Popis bibliografije.....	47

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Turski pisci u Njemačkoj: 1960. – 1990.* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice doc. dr. sc. Azre Abadžić Navaey. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Maja Nikolić

Turski pisci u Njemačkoj: 1960. – 1990.

Sažetak

Migrantska književnost (njem. *Migrantenliteratur*) jedna je od novijih literarnih struja koja se pojavila na njemačkoj književnoj sceni u 20. stoljeću. Jednu od podskupina te struje čine, između ostalih, djela turskih pisaca koji su od 60-ih do 90-ih godina, zajedno s ostalim radnicima migrantima, pojačanim intenzitetom migrirali u Zapadnu Njemačku. Neki su tursko-njemački autori spisateljsku karijeru započeli u Turskoj te ju nastavili po dolasku u Njemačku, dok drugi svoja prva djela objavljuju tek u novoj sredini. Ovisno o razdoblju, tematici i jeziku stvaralaštva možemo ih podijeliti u prvu i drugu generaciju. Ovaj će rad dati pregled najistaknutijih tursko-njemačkih autora dviju generacija i njihovog opusa, te analizom izabranih djela utvrditi sličnosti i razlike u obradi tematike identiteta i problematike jezika.

Ključne riječi: migrantska književnost, turski pisci u Njemačkoj, identitet, kultura, hibridnost

Turkish writers in Germany: 1960 – 1990

Abstract

Migrant literature (German: *Migrantenliteratur*) is one of the newer literary trends that emerged on the German literary scene in the 20th century. The publications of Turkish writers who migrated to West Germany with increased intensity from the 1960s into the 1990s, together with other migrant workers, represent one subgroup of the migrant literature. Some Turkish-German authors began their writing careers in Turkey and continued writing after arriving in Germany, while others started publishing their books in the new surroundings. Depending on the period, theme and language of their literary work, we can divide them into the first and second generation. This paper will provide an overview of the most prominent Turkish-German authors of the two generations and their oeuvre. Also, through the analysis of their selected works this thesis will identify similarities and differences in the elaboration of identity and language issues.

Key words: migrant literature, Turkish writers in Germany, identity, culture, hybridity

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada posvećena je književnome stvaralaštvu turskih pisaca u Njemačkoj u razdoblju od 1960-ih do 1990-ih. U drugoj polovici 20. stoljeća političke i gospodarske prilike u Republici Turskoj bile su iznimno turbulentne i nestabilne što je u konačnici rezultiralo trima državnim udarima: 1960., 1971. i 1980. Nepovoljni životni uvjeti praćeni jakom represijom države i strogim cenzurama potaknuli su mnoge Turke da 1960-ih migriraju u Zapadnu Europu, posebno u Njemačku. Tijekom naredna tri desetljeća odvijale su se masovne migracije turskog stanovništva koje je uglavnom u Zapadnoj Njemačkoj tražilo novi dom i bolje uvjete za život. Migracije, iako i dalje traju, jenjavaju u 90-im godinama zbog smirivanja političke situacije u Turskoj. U tom periodu stasali su prvi turski pisci migranti koji su po dolasku u Njemačku nastavili ili započeli književno stvaralaštvo. Njihov se književni korpus može promatrati dvojako: u sklopu migrantske književnosti, dakle one koju pišu migranti u Njemačkoj, ali i u sklopu rubne turske književnosti koju pišu Turci izvan domovine.

Migrantska književnost javlja se u 1960-ima i predstavlja novu struju na njemačkoj književnoj sceni. Razvija se i dobiva na značaju u 70-im godinama, a predmetom akademskih istraživanja postaje u 80-ima. Riječ je o interdisciplinarnom fenomenu koji uključuje probleme interkulturalnosti, hibridnosti i dvojezičnosti zbog čega je predmetom istraživanja različitih disciplina poput imagologije, lingvistike, kulturologije i sociologije.

Turske predstavnike migrantske književnosti koji žive i stvaraju u Njemačkoj od 1960-ih do 1990-ih obično se dijeli u dvije generacije, uzimajući u obzir vremenski, jezični i tematski kriterij. U prvu generaciju ubrajaju se pisci koji su stigli u Njemačku s prvim valom masovnih migracija, kao ekonomski ili politički migranti i započeli stvaralaštvo u 60-im i 70-im godinama 20. stoljeća. Predstavnici prve generacije pišu na turskom, a njihova se djela prevode na njemački jezik i imaju recepciju među njemačkim čitateljstvom. U svojim djelima tematiziraju migrante, tzv. gastarbajtere, njihovu svakodnevicu u novoj zemlji, čežnju za domovinom, problem prilagodbe stranoj kulturi, diskriminaciju spram Turaka te problem identiteta što ih tematski veže uz pisce druge generacije.

Predstavnici druge generacije pišu i objavljuju radove na njemačkom od kasnih 1970-ih nadalje i potomci su prve generacije migranata. Neki su od njih rođeni i odrasli u Njemačkoj, dok su drugi pristigli u Njemačku kao djeca i adolescenti.

Iako se slične teme susreću u djelima pisaca obje generacije, među njima postoje i znatne razlike. U ovome će se radu predstaviti, analizirati i usporediti stvaralaštvo nekoliko najistaknutijih tursko-njemačkih pisaca prve i druge generacije. Iz prve generacije odabrani su autori Aras Ören, Yüksel Pazarkaya i Güney Dal, a iz druge generacije Aysel Özakın, Emine Sevgi Özdamar i Feridun Zaimoğlu. Analizirajući njihove književne opuse osvrnut ću se na tematsko-sadržajne i literarne odlike njihova stvaralaštva te nastojati ispitati po čemu se druga generacija migrantskih pisaca razlikuje od prve te kakav je njezin odnos spram turske kulture, pitanja identiteta i kulturnog identiteta u užem smislu.

Migracije i djela turskih pisaca u Njemačkoj obrađeni su u literaturi na različite načine. Primjerice, Heidrun Suhr (1989.) i Metin Buz (2003.) istraživali su migrantsku književnost pripadnika prve i druge generacije raznih nacionalnih manjina u Njemačkoj, među kojima je i turska. Neki su se autori, poput Süreyye İnkılıç (2018.) i Gürkana Koyuncua (2018.), više bavili turskim piscima prve generacije, dok je težište interesa drugih autora, npr. Hikmeta Asutaya (2015.), na piscima druge generacije. Jedan dio literature analizira samo sadržajni aspekt književnih djela izabranih autora, dok se drugi dio temelji na istraživanju lingvističkog aspekta njihovih djela. Međutim, malo je sintetskih radova koji bi objedinili stvaralaštvo prve i druge generacije turskih književnika uspoređujući pritom tematski i lingvistički aspekt njihovih tekstova, što je jedan od ciljeva ovog rada.

Prije analitičkog dijela ukratko ću se osvrnuti na događaje koji su prethodili stvaranju turske migrantske književnosti i na politička zbivanja u Turskoj koja su uzrokovala migracijske valove prema Njemačkoj. Nakon skiciranja društveno-povijesnoga konteksta, dat će se definicije pojmova „migrant“ i „migrantska književnost“ te njihovih više ili manje sinonimnih naziva koje susrećemo u stručnoj literaturi. U analitičkome dijelu predstaviti ću stvaralaštvo pisaca prve i druge generacije te na temelju analize odabranih djela dati odgovore na gore izdvojena istraživačka pitanja.

2. MIGRACIJE TURSKOG STANOVNIŠTVA U NJEMAČKU

Masovne migracije turskog stanovništva u Njemačku u drugoj polovici 20. stoljeća predstavljaju najopsežniji demografski fenomen prošlog stoljeća koji je inicirao brojne promjene u društvenom, ekonomskom, političkom i kulturnom poretku Njemačke. Migracije su u prvom redu dovele do diversifikacije demografske i religijske slike Njemačke, ali i cijele Europe. Njemačko društvo naglo je postalo multikulturalno što je iziskivalo određeno vrijeme prilagodbe dominantne kulture na novopridošle i njoj do tada nepoznate kulturne prakse. Dolazak nekvalificirane, ali jeftine radne snage doprinio je razvoju industrije i procvatu ekonomije u zemlji. Iz radničke klase s vremenom su se izdvojili aktivisti koji se zalažu za veća politička prava migranata i intelektualci koji pišu djela s migrantskom tematikom. Ta se djela mogu svesti pod zajednički nazivnik, tzv. migrantsku književnost, koja je jedan od bitnih kulturnih proizvoda političkih i gospodarskih migracija.

Početkom 20. stoljeća u Njemačkoj je živio neznatan broj turskog stanovništva koje se tada još nije moglo nazivati manjinom. Prekretnicu u intenzitetu migracija Turaka u Njemačku predstavlja 1961. godina, kada je između Republike Turske i Zapadne Njemačke potpisan Bilateralni sporazum o pribavljanju radne snage (njem. *Arbeitskräfteabkommen*, tur. *Türk İşgücü Anlaşması*¹) nakon čega kreću masovniji migracijski valovi iz Turske prema Njemačkoj.

Razlozi masovnog migracijskog vala Turaka najvećim su dijelom bili povezani s nestabilnom ekonomskom situacijom u Turskoj i gospodarskim uzletom Njemačke u 50-im godinama prošlog stoljeća. Mnogi su se na odlazak u Njemačku odlučili zbog mogućnosti zaposlenja i relativno visoke plaće. Iako su za sobom morali ostaviti obitelj, prijatelje i domovinu, nadali su se boljem životu.² Isprva su radnici odlazili na privremeni rad, no sve više ih je po dolasku odlučilo trajno ostati i naseliti se u Njemačkoj.

¹ Asutay H., Çelikten S. *Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız'ın „Alman Ekmeği“ Açısından Bakış*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2013; 26(1): 211-220. 211

² Genel, M. *Almanya'ya giden ilk Türk işçi göçünün Türk basınındaki izdüşümü „Sirkeci Garı'ndan München Hauptbahnhof'a“*. Selçuk İletişim. 2014; 8(3): 301-338. 302 ff.

Osim ekonomskih razloga, važan faktor turskih migracija bile su i političke prilike u zemlji. Događaji koji su potaknuli svojevrijem i prisilno iseljavanje stanovništva bila su tri vojna udara koja su izvršena 1960., 1971. i 1980. Od ranih 60-ih do 80-ih godina turska politička scena bila je poprište borbe za prevlast između velikog broja stranaka i vojske. Stranački pluralizam i uplitanje vojske u politiku rezultirali su političkom nestabilnošću zbog stalnih izmjena ustava i rekonstituiranja vlade. Često su na ulicama izbijali prosvjedi i okršaji među pripadnicima suprotstavljenih političkih snaga paravojskih organizacija desnice i ljevičarskih ekstremista, nerijetko i sa smrtnim ishodomima.³ U tom su periodu nastupile radikalne promjene u turskom gospodarskom, kulturnom i političkom životu. Vojska i policija konstantno su pronalazile nove načine represije i totalne kontrole nad državom. Pod svoju su kontrolu dovele visokoškolsko obrazovanje, emitiranje emisija na televiziji, objavljivanje novina i drugih tiskovina, a cenzure i razne zabrane postale su svakodnevice.⁴

U početku su migracije tekle sporije, no taj se proces ubrzao nakon što su Turska i Europska ekonomska zajednica 1963. godine sklopile Sporazum o pridruživanju s ciljem jačanja trgovinskih i gospodarskih veza ugovornih stranaka.⁵ Između 1961. i 1973. u Njemačku se doselilo 640.000 turskih gastarbajtera. Do 1973. ondje je živjelo ukupno 4 milijuna stranih radnika iz raznih zemalja; reakcija javnosti na imigracije bila je iznimno pozitivna i gastarbajteri su dočekivani uz dobrodošlicu.⁶

Nakon 1973. godine, za vrijeme prve naftne krize, strani radnici iz zemalja koje nisu bile članice Europske ekonomske zajednice više nisu mogli imigrirati u Njemačku, ali su i dalje mogli imigrirati članovi migrantskih obitelji s ciljem spajanja obitelji. Tada migranti prestaju biti gastarbajterima i postaju njemačkim državljanima bez državljanstva i političkih prava. Druga naftna kriza 1979. godine uzrokovala je velike gospodarske probleme u Saveznoj Republici Njemačkoj te je rezultirala recesijom i porastom nezaposlenosti u zemlji, što se odrazilo na javno mnijenje. Javnost je počela izražavati nezadovoljstvo situacijom kritizirajući pritom strance koji su živjeli u Njemačkoj. Njemačka je vlada na čelu s Helmutom Kohlom

³ Biagini, Antonello (2012). *Povijest moderne Turske*. Zagreb: Srednja Europa. 142 ff.

⁴ Karacan, Elifcan (2016). *Remembering the 1980 Turkish Military Coup d'État: Memory, Violence, and Trauma*. Springer Fachmedien Wiesbaden. 19

⁵ Çeliktaş Ekti, M. *Türken in der Bundesrepublik Deutschland: Demographische Struktur der türkischen Gesellschaft in der Bundesrepublik Deutschland*. // Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2009 Güz (11), str. 21-35. 22

⁶ Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung. *Tagungsdokumentation: Migrationstrends hochqualifizierter Türkeistämmiger*. 2014. 31

1983. donijela tzv. *Rückkehrhilfegesetz* (tur. *Geri Dönüşü Teşvik Yasası*⁷), zakon kojim se poticalo 3,8 milijuna gastarbajtera da se vrate u svoje domovine, što je tada učinilo samo 6,5%, a godinu iza 15% Turaka.⁸ Međutim, mnogi njemački političari nisu podržavali negativan stav prema stranim državljanima zalažući se za politički korektnije nazive za radnike migrante poput „inozemni posloprimci“ (njem. *Ausländische Arbeitnehmer*) ili „inozemni sugrađani“ (njem. *Ausländische Mitbürger*).⁹

Kako je do 1990-ih godina članovima obitelji gastarbajtera bilo dozvoljeno doseljavanje u Njemačku, došlo je do porasta broja turskog stanovništva. Godine 1961. ta je brojka iznosila svega 6.800, 1975. gotovo milijun, a do 1998. broj Turaka u Njemačkoj iznosio je približno dva milijuna. Godine 1991. izmijenjen je njemački Zakon o strancima (njem. *Ausländergesetz*), a promjene i dopune olakšale su strancima dobivanje njemačkog državljanstva.¹⁰ U Zakonu o strancima regulirano je da se strani državljani moraju prilagoditi zakonodavnom, društvenom i ekonomskom poretku Njemačke.¹¹

Godine 2019. u Njemačkoj je živjelo više od 21 milijuna migranata, od čega je 13,3% činila turska nacionalna manjina, u ukupnom broju od otprilike 2,8 milijuna stanovnika.¹² U Njemačkoj danas živi i odrasta već peta generacija Turaka koji ondje čine najveću manjinu. Prva je generacija u dobi zreloj za odlazak u mirovinu, dok druga i treća generacija više ne dijele isto iskustvo migracija radničke klase.¹³

⁷ Ünver C. *Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar*. *Journal of Social Policy Conferences*. 2012; 0(45): 177-226. 205

⁸ Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung. *Tagungsdokumentation*. 2014. 32

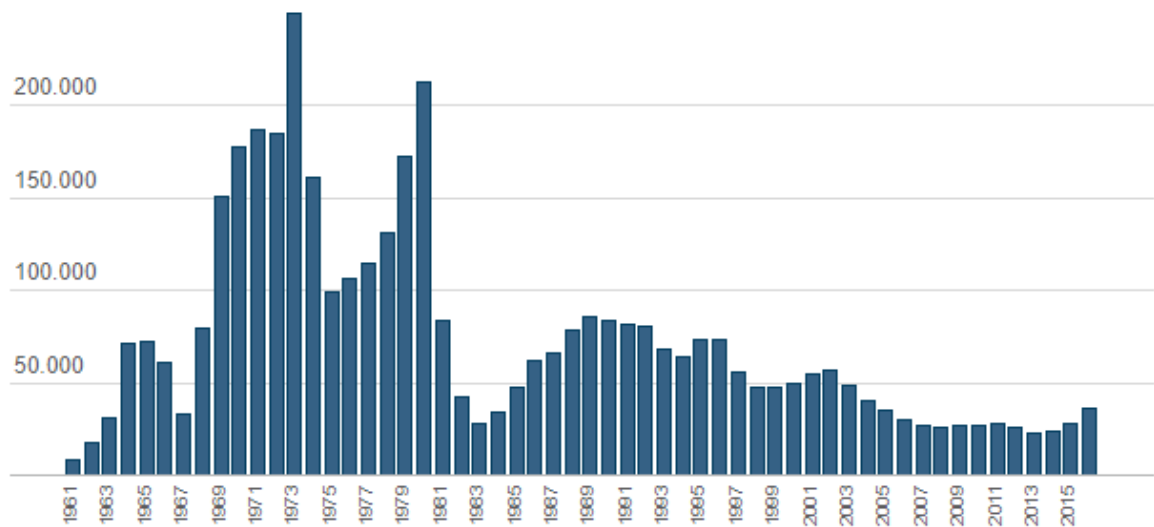
⁹ Horrocks, David; Kolinsky, Eva (1996). *Turkish Culture in German Society Today*. Oxford: Berghahn Books. xii

¹⁰ Çelikaş, *Türken in der Bundesrepublik Deutschland*. 23

¹¹ Horrocks, David; Kolinsky, Eva (1996). *Turkish Culture in German Society Today*. 1

¹² Bundeszentrale für politische Bildung (BpB). URL: <https://www.bpb.de/> (13.2.2021.)

¹³ Horrocks et al. *Turkish Culture in German Society Today*. xviii

Slika 1: Prikaz migracija Turaka u Njemačku od 1961. godine. Preuzeto sa stranice Bundeszentrale für politische Bildung. URL: <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/253189/heimat-almanya> (13.2.2021.)

Dugogodišnje su migracije rezultirale formiranjem brojne turske manjine u Njemačkoj. U početku Turci pripadaju skupini ekonomskih migranata koji dolaze na rad u tvornice, pogone ili na gradilišta. Po dolasku u Njemačku proživljavaju kulturni šok i suočavaju se s nizom problema. Život u novoj sredini primorava ih da uče njemački jezik i prihvate novi stil života. Lokalno stanovništvo otvoreno iskazuje ksenofobiju zbog čega se migranti svakodnevno susreću s diskriminacijom. Još jedna u nizu nepovoljnosti s kojima se suočavaju jest smještaj. Naime, zbog male zarade rijetki si mogu priuštiti vlastiti stan, pa čak i najam stana, stoga su smješteni u hostelima, azilima i prihvatilištima unutar kojih prostor dijele sa svojim sunarodnjacima. Vremenom se iz manjine, koju su isprva činili pripadnici niže društvene klase, počinju izdvajati aktivisti, intelektualci, novinari i pisci koji su imali potrebu iznijeti u javnost svoje migrantsko iskustvo. Isprva pišu kraće tekstove u kojima tematiziraju svoj život u Njemačkoj, da bi se kasnije mnogi počeli zanimati za život i poteškoće radničke klase, kulturološke razlike i problematiku manjinskog identiteta.

Razvoj migrantske književnosti usko je vezan uz proces integracije migranata u novo društvo i njihovu potrebu za iznošenjem vlastitog iskustva. Broj objavljenih djela bilježi rast i na koncu dovodi do stvaranja nove struje, turske migrantske književnosti, koja, uz literarnu produkciju drugih etničkih manjina, čini jednu od podskupina nadređene literarne struje. Iako

se prva djela turskih pisaca objavljuju već u 60-ima, ova se književna struja 70-ih godina razvija u pokret, a popularnom postaje tek 80-ih. Tada se u Njemačkoj osnivaju razna kulturna udruženja poput PoLiKunst (Polynationaler Kultur- und Literaturverein, 1980.) čiji su osnivači pripadnici manjina i koje je naglašavalo važnost multietničke radničke klase te organiziralo čitanja djela i izložbe radova umjetnika s margine.¹⁴ Knjižnica Dükkan Kulturladen, osnovana 1986. u Münchenu, promovira izričito tursku kulturu – književnost, filmove, glazbu i plesove.¹⁵ Osnivaju se i mnoge druge organizacije, udruge, književni sajmovi i časopisi koji promoviraju kulturu manjina, čime migrantska književnost dobiva na značaju i postaje sve zastupljenijom upravo u 1980-ima.

3. MIGRANTSKA KNJIŽEVNOST – NOVA KNJIŽEVNA STRUJA U NJEMAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

3.1. Pojmovna razdioba: *migrantska književnost, migrant i njihove bliskoznačnice*

Migrantska književnost nova je književna struja u njemačkoj književnosti koja se može smatrati fenomenom 1980-ih.¹⁶ Heidrun Suhr u svom radu iz 1989. godine navodi da je migrantska književnost međunarodni fenomen koji tek u 80-ima postaje predmetom znanstvenih istraživanja.¹⁷ Međutim, važno je naglasiti da su gastarbajteri već 60-ih godina bili protagonisti mnogih književnih djela, ali i da su sami publicirali tekstove. Pod pojmom „migrantska književnost“ podrazumijeva se književnost koja ne obuhvaća samo tekstove migranata o vlastitoj sudbini gastarbajtera u Zapadnoj Njemačkoj, nego i tekstove o gastarbajterima i radničkoj klasi u širem smislu. Ovaj će se diplomski rad kroz sljedeća poglavlja baviti isključivo djelima koja su turski autori prve i druge generacije objavljivali u Njemačkoj.

¹⁴ Chin, Rita (2009). *The Guest Worker Question in Postwar Germany*. 114

¹⁵ Chiellino, Carmine (2007). *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch: mit 77 Abbildungen*. Stuttgart: Springer-Verlag GmbH. 443

¹⁶ Teraoka, Arlene Akiko. *Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back*. *Cultural Critique* No. 7, The Nature and Context of Minority Discourse II (Autumn, 1987), pp. 77-101. 80

¹⁷ Suhr, Heidrun. *Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany*. *New German Critique* No. 46, Special Issue on Minorities in German Culture (1989), 71-103. 72

U stručnoj literaturi koja se bavi migracijama stanovništva općenito, migracijama Turaka i migrantskom književnošću koriste se različiti termini kada se govori o migrantima. Prije razrade glavne teme ovoga rada pružit će se uvid u pojmovnu razdiobu između termina „migrant“ i njegovih istoznačnica odnosno bliskoznačnica, te termina „egzilat“ kako bi se razjasnili razlozi iz kojih je upotreba jednih pojmova društveno i/ili politički prihvatljivija od drugih i iz kojih će se određeni pojmovi koristiti u ovome radu.

Prema Međunarodnoj organizaciji za migracije (IOM) pojam „migrant“ možemo definirati kao osobu „koja napušta svoje mjesto uobičajenog prebivališta, bilo selidbom unutar iste države ili van njenih granica, privremeno ili za stalno, zbog raznih razloga“.¹⁸ S druge strane, iz Anićeve i Goldsteinove definiciji pojma „egzil“ možemo zaključiti da je egzilat osoba koja je poslana na prisilan boravak izvan mjesta stalnog boravka ili izvan države.¹⁹ Anić i Goldstein također predlažu definiciju termina „gastarbajter“: onaj koji je na privremenu radu u stranoj zemlji.²⁰

Osim termina „migrant“ u literaturi se često susreću i drugi termini poput „gastarbajter“, „radnik migrant“²¹, „strani radnik“ i „stranac“. Na prvi se pogled može činiti da ti nazivi imaju sinonimno značenje. Međutim, ono što određuje razliku između tih pojmova jest njihovo konotativno značenje. Denotacija je svih tih pojmova „osoba koja je iz nekog razloga svojevrijedno odlučila ili bila prisiljena migrirati u drugu zemlju“, ali kada je riječ o konotativnom značenju, iza upotrebe tih pojmova može biti skriveno stajalište govornika o migrantima. S jedne strane „gastarbajter“ je osoba na privremenom radu u drugoj zemlji, dok s druge strane može nositi i pejorativno značenje: onaj koji se vrati kući zadržavši neke navike i ukuse stečene na radu u inozemstvu.²² Za razliku od termina „stranac“, koji podrazumijeva distanciranje od nepoznatog, termin „migrant“ nosi neutralno značenje i upotrebljava se kako u svakodnevici, tako i u stručnoj literaturi.

Iz gore navedenih razloga u ovome će se radu za osobe koje su se u Njemačku doselile iz svoje domovine – uglavnom iz Republike Turske – prvenstveno koristiti termin „migrant“,

¹⁸ Dostupno na: <https://www.iom.int/node/102743> (13.11.2021.), vlastiti prijevod

¹⁹ Anić, Vladimir; Goldstein, Ivo (1999). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber. 152

²⁰ Ibid., 205

²¹ Natuknica – *radnik migrant* u Hrvatsko strukovno nazivlje (Struna). URL: <http://struna.ihji.hr/naziv/radnici-migranti/49082/> (23.10.2021.)

²² Natuknica – *gastarbajter* u Hrvatski jezični portal. URL: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (22.10.2021.)

pritom ne isključujući upotrebu termina „radnik migrant“ te „gastarbajter“ u njegovom denotativnom značenju.

U stručnoj se literaturi nailazi na brojne nazive za novu književnu struju kao što su npr. migrantska književnost ili književnost migranata (*Migrantenliteratur*), migracijska književnost (*Migrationsliteratur*), književnost stranaca (*Ausländerliteratur*), književnost u egzilu (*Exilliteratur*), književnost koju pišu gosti (*Gastliteratur*) i književnost gastarbajtera (*Gastarbeiterliteratur*). U početku je ustaljeni naziv bio „književnost gastarbajtera“. Premda u sebi nosi termin *gastarbajter*, to nije književnost koju su pisali samo gastarbajteri, niti su gastarbajteri jedini protagonisti u djelima ove književne struje. Osim radnika u tvornicama i pogonima, protagonisti su također i turski intelektualci. Vremenom se u novijim publikacijama sve češće koriste neutralniji pojmovi kao što su „književnost stranaca“, „migrantska književnost“ i „migracijska književnost“.

U znanstvenoj literaturi na njemačkom jeziku nailazi se i na pojam *deutschsprachige Ausländerliteratur*, što u doslovnom prijevodu znači „književnost stranaca koji pišu na njemačkom“.²³ Taj pojam ne obuhvaća sve autore koji su djelovali u okviru turske migrantske književnosti u Njemačkoj, budući da su autori prve generacije uglavnom pisali djela s migracijskom tematikom na turskom jeziku koja su kasnije prevedena na njemački.

U turskoj literaturi uglavnom se koriste termini preuzeti iz njemačkog i drugih jezika kao što su: *göçmen yazı*, *konuk işçi yazı*, *azınlıklar yazı*, *kültürlerarası edebiyat*, *çokkültürlü edebiyat*²⁴ i *kültür-aşırı edebiyat*²⁵. Međutim, Asutay i Çelikten prilikom razjašnjavanja problematike nazivlja migrantske književnosti spominju još jedan termin koji potječe iz turske literature – *Almancların Edebiyatı*.²⁶ „Almancı“²⁷ je naziv koji su Turci u Turskoj nadjenuli svojim nekadašnjim sunarodnjacima koji su odselili u Njemačku. Upotreba pojma „Almancı“ u definiranju migrantske književnosti upućuje na distanciranje turskih autora od te književnosti i nespremnost da je priznaju sastavnim dijelom turske književnosti, makar i njezinim rubnim dijelom.

²³ Horrocks et al. *Turkish Culture in German Society Today*. 2

²⁴ Vidi: Asutay, Hikmet, Çelikten, Sema. *Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız'ın „Alman Ekmeği“ Açısından Bakış*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2013; 26(1): 211-220. 212

²⁵ Vidi: Zengin, Erkan. *Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD). 2010; 12(12): 329-349. 333

²⁶ Asutay, Hikmet, Çelikten, Sema. *Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız'ın „Alman Ekmeği“ Açısından Bakış*. 212

²⁷ Vidi: Zeyneloğlu, Sinan; Sirkeci, İbrahim. *Türkiye’de Almanlar ve Almanclar*. Göç Dergisi (2014) 1(1):77-118.

3.2. Obilježja književnih djela prve i druge generacije pisaca turske migrantske književnosti

Migrantska književnost u Njemačkoj obuhvaća djela autora koji su pripadnici različitih nacionalnih manjina, a turska literarna produkcija čini jednu od podkategorija u sklopu migrantske književnosti. Razvoj turske manjinske književnosti kreće nekoliko godina nakon početka masovnih migracijskih valova Turaka u 60-ima, dobiva na važnosti u 70-ima, a 80-ih doživljava procvat zbog pojačane angažiranosti turskih pisaca u Njemačkoj.

Tursko-njemačke pisce prema Nalan Saki možemo podijeliti u dvije generacije.²⁸ U prvu generaciju ubrajaju se autori koji su svoja djela počeli objavljivati u 60-im i 70-im godinama 20. stoljeća. Aras Ören, Nevzat Üstün, Yüksel Pazarkaya, Güney Dal, Habib Bektaş, Fethi Savaşçı, Şinasi Dikmen i Fakir Baykurt samo su neki od istaknutijih²⁹. Autore prve generacije možemo klasificirati u dvije skupine. Prvoj skupini pripadaju pisci koji su u Njemačku stigli kao radnici migranti i ondje započeli književni rad, dok drugu skupinu čine autori koji su književnu karijeru započeli u Turskoj, a po dolasku u Njemačku ondje nastavili objavljivati djela.³⁰ U ovome ćemo radu predstaviti književni opus ekonomskog migranta Güneya Dala i dvojice političkih migranata, Arasa Örena i Yüksela Pazarkaye, bitan za migrantsku književnost turske manjine.

²⁸ Vidi: Saka, Nalan. *Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2018; 22 (Özel Sayı 2): 1875-1888.

²⁹ Ibid. 1878

³⁰ Asutay, Hikmet, Çelikten, Sema. *Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız'ın „Alman Ekmeği“ Açısından Bakış*. 214

Budući da su pisci prve generacije raspolagali slabijim znanjem njemačkog jezika od pisaca druge generacije, svoja iskustva ispočetka nisu mogli artikulirati na njemačkom. Iz tog razloga prve tekstove pišu na turskom i potiču njihovo prevođenje na njemački. Pazarkaya, koji se bavio i prevoditeljskim radom, jedan je od rijetkih autora koji je sam prevodio svoje tekstove na njemački.

Djela iz rane faze ove književne struje uglavnom imaju ista tematska obilježja. Riječ je o tekstovima s pojednostavljenom, nerijetko autobiografskom tematikom. Pisци prve generacije najčešće tematiziraju iskustvo dolaska u Njemačku, prvi susret s nepoznatom kulturom i kulturni šok koji iz toga proizlazi, svakodnevicu u nepoznatoj zemlji, snalaženje u novom i nepoznatom društvu, izloženost diskriminaciji i mržnji njemačkih sugrađana, probleme suživota u pluralnom društvu, osjećaj neprihvaćenosti i otuđenosti od ostatka društva, ali i osjećaj otuđenja po povratku u domovinu kada ih njihovi sunarodnjaci smatraju „Nijemcima“.³¹ Mehmet Gökhan Genel kao primjer otuđenja turskih migranata od svojih sunarodnjaka navodi izreku koja se proširila među Turcima u Turskoj: „Türkiye’de Almanci, Almanya’da yabancı“.³² (Şahin 2007: 245 u: Genel 2014: 304) S jedne ih strane izopćuju Turci, a s druge strane Nijemci. Kako se migranti fizioznomijom, običajima, gestama, ponašanjem i kulturnim obilježjima razlikuju od lokalnog stanovništva, Nijemci počinju osjećati nesigurnost po pitanju vlastitog identiteta i gubitak samopoštovanja što se u konačnici odražava na njihovo ponašanje spram manjina – sebe uzdižu, a migrante omalovažavaju. Nadalje, imat ćemo prilike vidjeti da pisci i prve i druge generacije u svojim djelima naglasak stavljaju na tematiku identiteta. Ören piše o gubitku identiteta po dolasku u novu zemlju, dok se Pazarkaya intenzivno bavi kulturnim identitetom i kulturnom sintezom, te dolazi do spoznaje da je njegov kulturni identitet hibridan. Zbog toga Pazarkayu možemo smatrati začetnikom tematike hibridnosti u tursko-njemačkoj književnosti. Već u prvoj fazi Dalovog stvaralaštva na vidjelo izlazi osjećaj rastrganosti između tradicionalne i nove, dominantne kulture koji će kasnije prerasti u svijest o dvojnog identitetu druge generacije migranata.

Kroz ta su djela pisci nastojali iznijeti vlastito iskustvo migracija, razjasniti teškoće integracije te predstaviti i približiti tursku kulturu njemačkoj. U djelima izražavaju želju za

³¹ Teraoka, *Gastarbeiterliteratur*. 81

³² Genel, M. *Almanya'ya giden ilk Türk işçi göçünün Türk basınındaki izdüşümü „Sirkeci Gari'ndan Munchen Hauptbahnhof'a“*. 304. *Almanci* je naziv koji se u Turskoj etablirao za oslovljavanje Turaka koji žive u Njemačkoj. Budući da u hrvatskom ne postoji inačica ove izreke, u doslovnog bi prijevodu ona glasila: „U Turskoj si njemački Turčin, a u Njemačkoj stranac“.

povratkom u domovinu u starosti.³³ To nas vodi do zaključka da su i dalje, pogotovo u prvim godinama po dolasku u Njemačku, bili vezani uz svoj turski identitet. Integraciju u novo društvo i prilagodbu na novu kulturu otežala im je činjenica da ih dominantna zajednica diskriminira na etničkoj i vjerskoj razini, što se odrazilo na razne sfere njihova života. Vremenom i prva generacija razvija svijest o hibridnosti vlastitog identiteta, iako je i dalje priklonjenija turskom. Svijest o dvojnosti identiteta veže ju uz drugu generaciju koja intenzivno obrađuje tu tematiku. Za razliku od prvih tursko-njemačkih pisaca, druga generacija je uz domovinu vezana posredno, a to će se odraziti na evaluaciju njihovog jezičnog i kulturnog identiteta.

Drugu generaciju pisaca čine potomci prve generacije koja je doselila iz Turske u Njemačku. Jedni su rođeni u Njemačkoj, drugi u Turskoj, a treći su zajedno s obitelji kao djeca doselili u Njemačku. Budući da su pripadnici druge generacije odrastali u Njemačkoj i ondje stekli obrazovanje, lakše su se asimilirali u novo društvo i kulturu te prihvatili nove vrijednosti i jezik. Stoga ne čudi da su mnogi autori druge generacije pisali i objavljivali svoja djela na njemačkom.³⁴ Pisci druge generacije književnim se radom počinju baviti 80-ih i 90-ih godina, izuzev Aysel Özakin čiji se radovi obavljaju već 70-ih. U autore druge generacije ubrajaju se, primjerice, Feridun Zaimoğlu, Zafer Şenocak, Osman Engin, Zehra Çırak, Aysel Özakin, Alev Tekinay, Nevfel Cumart, Kemal Kurt, Saliha Scheinhardt, Renan Demirkan, Emine Sevgi Özdamar i dr.³⁵

Migrantska je književnost vrlo složen pojam koji se može promatrati kroz sociokulturološku, književnoteorijsku i lingvističku prizmu. Riječ je o fenomenu koji uključuje i otvara mnogo različitih pitanja poput interkulturalnosti, transkulturalnosti, egzila, hibridnosti i dvojezičnosti. Kako pisci druge generacije objedinjuju prakse dviju kultura, razvojne specifičnosti njihove književnosti očituju se posebice u razradi koncepta dvojezičnosti i hibridnog identiteta, tj. međusobnih utjecaja kulturnih identiteta. Na primjeru druge generacije vidljiva je promjena tradicionalnih kulturnih identiteta i pojavljivanje novih identiteta kao novih kulturnih praksi.

Pisci druge generacije u djelima više ne tematiziraju samo gastarbajtere i njihove probleme već pišu i o „nepostojanju domovine“ (tur. *vatansızlık*), jeziku, gubitku identiteta, življenju među dvjema kulturama i osjećaju rastrganosti među njima. Budući da ih ne prihvaća

³³ Zengin, Erkan. *Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD). 2010; 12(12): 329-349. 334 ff.

³⁴ Asutay, Hikmet; Çarıkçı, Tuğba. (2015). *Göçün Ellinci Yılında Almanya'da Yükselen Değer: Türk-Alman Göçmen yazını*. HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (5) , 17-32. 22

³⁵ Usp. Saka (2018: 1880) i Ekiz (2007: 36)

ni njemačko ni tursko društvo, žive odbačeni i napušteni između dvaju svjetova, zbog čega se osjećaju bez domovine. Nastavljaju pisati o temama kojima su se bavili pisci prve generacije, ali se okreću i novima poput teškoća koje proživljavaju kao stranci u drugoj kulturi, traganja za identitetom i osjećaja melankolije zbog vječite potrage za identitetom. Odrastanjem između više kultura poprimaju obilježja tih kultura i stvaraju novi kulturni identitet.³⁶ Međutim, procesom integracije razvijaju svijest o gubitku osobnog identiteta.³⁷ Interkulturalnost pisaca druge generacije najbolje se očituje kroz hibridni identitet njihovih likova, čiji su začeci vidljivi u djelima prve generacije. Hibridni identitet podrazumijeva likove lišene individualnog i kolektivnog identiteta, likove koji se nalaze u međuprostoru između dviju kultura i ne uspijevaju se poistovjetiti niti s jednom od njih. Na primjeru turske manjine u Njemačkoj hibridnost predstavlja etničko i kulturno miješanje, kao i proces akulturacije turskih migranata. Migranti ne žive u definiranom prostoru koji određuje njihov identitet, nego zauzimaju mjesto u tzv. trećem prostoru koji više ne pripada kulturi iz koje potječu, ali ni dominantnoj, lokalnoj kulturi. Treći prostor je prostor hibridnosti koji je dio obje kulture, dok se istovremeno ne može uvrstiti niti u jednu.³⁸

Uz koncept hibridnosti usko je vezano pitanje dvojezičnosti. Dok literarnu produkciju prve generacije čine tekstovi na turskom i njemačkom, druga generacija djela objavljuje uglavnom na njemačkom. Ako se kao jedan od kriterija za podjelu na generacije u obzir uzme jezik stvaralaštva, autorica iz druge generacije Aysel Özakın čini poveznicu između dva naraštaja pisaca. Književnim se radom počela baviti u Turskoj što je imalo utjecaja na njen odabir jezika na kojem piše. Po dolasku u Njemačku objavljuje djela na turskom, kasnije prevedena na njemački, dok se u kasnijoj fazi stvaralaštva opredjeljuje pisati na njemačkom. S druge strane, Emine Sevgi Özdamar i Feridun Zaimoğlu u svojim djelima problematiziraju jezik i pitanje dvojezičnosti. U Özdamarinim djelima nailazimo na interferencije na morfosintaktičkoj, semantičkoj i fonološkoj razini. Naime, iako piše na njemačkom jeziku, autorica, kako bi naglasila vlastitu dvojezičnost, u tekst vješto umeće neprevedene uzrečice, riječi, rečenice, čak i cijele paragrafe i molitve na turskom jeziku, dok istovremeno turske izraze i poslovice doslovno prevodi na njemački, čime u drugi jezik prenosi formu, ali ne i njihovo

³⁶ Saka, Nalan. *Almanya'daki Türk Göçmen Yazınının Kavramsal Bir Yaklaşım*. 1880 ff.

³⁷ Teraoka, *Gastarbeiterliteratur*. 81

³⁸ Hofmann, Michael (2006). *Interkulturelle Literaturwissenschaft: Eine Einführung*. Paderborn: Wilhelm Fink. 29

značenje. Feridun Zaimoğlu pak upotrebljava hibridne poslovice i idiome, razumljive samo Kanacima³⁹ jer ne postoje niti u jednom od dvaju jezika

Analizom izabranih djela najistaknutijih turskih autora koji već desetljećima stvaraju u Njemačkoj usporedit ćemo pisce prve i druge generacije. Naglasak rada bit će na tematskim i jezičnim karakteristikama njihove literarne produkcije. Utvrdit ćemo na koji način pristupaju tematici kulturnog identiteta, odnosno koje su tematske sličnosti i razlike među generacijama, ali i među pripadnicima iste generacije. Također, ispitat ćemo povezanost pisaca druge generacije s turskom kulturom i tradicijom i način na koji ih uklapaju u svoj opus. Na koncu ćemo analizirati jezični stil u djelima prvog odnosno drugog naraštaja i način na koji drugi naraštaj ukazuje na svoju hibridnost.

4. PRVA GENERACIJA PISACA

4.1. Aras Ören – autor vezan uz Berlin

Aras Ören rođen je 1939. godine u Istanbulu i smatra se jednim od pionira turske migrantske književnosti u Njemačkoj.⁴⁰ Književni je rad započeo u Turskoj u dobi od 18 godina. Po dolasku u Njemačku nastavio je pisati djela na turskom te je poticao njihovo sinhrono prevođenje na njemački jezik. Mnoga su mu djela objavljena prvo u njemačkom prijevodu, a tek potom na turskom. Za razliku od većine sunarodnjaka, nije stigao u Njemačku kao ekonomski migrant nego „zato što je bio nezadovoljan stagnacijom kulturnog života u Turskoj.“⁴¹ Drugim riječima, možemo ga svrstati u skupinu političkih migranata. U svojim se djelima bavio migracijama Turaka u Njemačku, njihovim zapošljavanjem i životnim uvjetima.⁴² Najčešće tematske okosnice njegovog stvaralaštva su domovina, želje i strahovi migranata, poteškoće koje imaju prilikom prilagođavanja novoj sredini, diskriminacija i

³⁹ „Kanak“ (njem. *Kanake*) je naziv koji se u Njemačkoj etablirao krajem 20. stoljeća za sve pripadnike druge i treće generacije turske manjine. To je isprva bio pogrdan naziv, ali ga je turska manjina u Njemačkoj, posebice turska mladež, vremenom prihvatila kao zajednički nazivnik.

⁴⁰ Aktürk, Aysegül (2009). *Interkulturelles Lernen am Beispiel von türkischer Migrantenliteratur im Deutschunterricht*. 12

⁴¹ Ibid. 12

⁴² Chin, Rita (2009). *The Guest Worker Question in Postwar Germany*. 31, 32

problematika identiteta.⁴³ Djela su mu objavljivana u cijenjenoj njemačkoj nakladničkoj kući Rotbuch Verlag.

Ören je Njemačku posjetio već 1960. kada je sudjelovao na međunarodnom natjecanju kazališta mladih u Erlangenu. Tada je u Turskoj objavio svoju prvu zbirku pjesama *Terkedilmişlerin Akşamı (Večer izopćenih)*⁴⁴ i započeo glumačku karijeru. Nakon toga ga je gluma još nekoliko puta dovela u Njemačku, između ostalog i 1962. kada se zadržao zbog posla u frankfurtskom kazalištu Neue Bühne.⁴⁵ Od 1969. godine živi u Berlinu gdje je nekoć radio kao pomoćnik u tvornicama i uz to se i dalje bavio glumom.⁴⁶ Kazališna djelatnost i poznanstvo s Vasifom Öngörenom, osnivačem brehtijanskog Kazališta kolektiva (tur. *Birlik Sahnesi*, 1980.) imali su bitan utjecaj na razvoj Örenovih interesa i stvaralaštva, u kojemu će kasnije posezati za dramskim elementima kao što su montaža i monolozi.⁴⁷ Godine 1974. zaposlio se u turskoj redakciji televizijske kuće Freies Berlin (SFB) koja je svaki tjedan emitirala emisije za gastarbajtere na njihovim materinskim jezicima, a od 1996. bio je voditelj turske redakcije u medijskom servisu Westdeutscher Rundfunk (WDR) gdje je godinama bio zadužen za osmišljavanje programa emisija namijenjenih turskim sugrađanima. Svojim je radom uvelike utjecao na prihvaćanje i asimilaciju turskih doseljenika, iako mu to mnogi nisu dali za pravo smatrajući kako on ne zna ništa o stvarnoj situaciji gastarbajtera. Aras Ören u jednom je intervjuu za časopis *Chamisso* izjavio da je njegova ideja bila međusobno upoznati Njemačku i migrante uz pomoć književnosti.⁴⁸

Na njemačkoj književnoj sceni probio se zahvaljujući prvom dijelu zbirke *Berlin Üçlemesi (Berlinska trilogija, 1973. - 1980.)*, koja se sastoji od triju ciklusa pjesama: *Niyazi'nin Nauny Sokağında İşi Ne? (Što Niyazi radi u ulici Naunynstraße?)*, *Kağithane Rüyası (Kratki san iz Kagithane)* te *Gurbet değil artık (I tuđina je dom)*.⁴⁹ U Turskoj je objavljena tek 1980.

⁴³ İlkılıç, Süreyya (2018). *Identitätsproblematik in Aras Örens Roman "Berlin Savignyplatz" in Bezug auf seine Erzählung "Bitte Nix Polizei"*, u: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42/1, S. 55-68. 57

⁴⁴ Svi prijevodi naslova i citata na hrvatskom su vlastiti.

⁴⁵ Robert Bosch Stiftung (2014). *Chamisso: Viele Kulturen – eine Sprache*. Oktober 2014, Nr. 11. 16, 17

⁴⁶ İlkılıç, Süreyya (2000). *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur und eine sprachliche Untersuchung am Beispiel ausgewählter Texte von Aras Ören: „Bitte nix Polizei“ und „Berlin Savignyplatz“*. Tübingen: Eberhard-Karls-Universität Tübingen. 10

⁴⁷ Gezen, Ela. *Convergent Realisms: Aras Ören, Nazim Hikmet, and Bertolt Brecht. Colloquia Germanica* Vol. 45, No. 3/4, Themenheft: Triangular Readings Gastherausgeber: Martin Kagel and Alexander Sager (2012), pp. 369-385. 371 ff.

⁴⁸ Robert Bosch Stiftung (2014). *Chamisso: Viele Kulturen – eine Sprache*. Oktober 2014, Nr. 11. 16 ff.

⁴⁹ Prijevod njemačkih naslova *Was will Niyazi in der Naunynstraße, Der kurze Traum aus Kagithane i Die Fremde ist auch ein Haus*.

godine i nije naišla na pojačan čitateljski interes.⁵⁰ Renomirani autor Fakir Baykurt, također pripadnik prve generacije tursko-njemačkih pisaca, na tursko se izdanje trilogije referira kao na *destan*, epsku tursku poemu, nastalu pod utjecajem Bertolta Brechta i Nazima Hikmeta koji zagovaraju ulogu umjetnosti kao medija u klasnoj borbi i katalizatora društvenih promjena.⁵¹ Kroz lik protagonista Niyazija Ören progovara o osjećaju otuđenosti od društva i o problemima turskih i njemačkih radnika u berlinskom okrugu Kreuzberg. No, ne tematizira samo njihova iskustva, već poziva i na solidarnost lokalnog stanovništva s radničkom klasom i međusobnu solidarnost različitih manjina tako što piše o uvjetima proizvodnje u Zapadnoj Njemačkoj i eksploataciji radne snage kojima je i sam svjedočio.⁵² U borbi za klasnu jednakost otišao je korak dalje i početkom 1970-ih pridružio se udruženju književnika lijeve orijentacije, Die Rote Nelke (Crveni karanfil), koje se suprotstavljalo klasnoj stratifikaciji.⁵³ Nastavak Brechtove i Hikmetove tradicije očituje se i kroz uporabu montažne tehnike u opisima likova. Najprije pripovjedač u trećem licu u kratkim crtama opiše likove, nakon čega slijedi predstavljanje samih likova u prvom licu. Ören se u opisima u prvom licu kroz monologe, snove i sjećanja likova služi modernim tehnikama retrospekcije i introspekcije.⁵⁴ Ovom trilogijom osigurao si je titulu „oštrog promatrača i kritičara gradske kulture koja se razvijala od 1960-ih u sjeni Berlinskog zida“.⁵⁵

Pripovijest *Bitte nix Polizei (Bez policija, molim)*⁵⁶ objavljena je 1981. na njemačkom u nakladi Claasen-Verlag, a 1985. tiskana je u nakladničkoj kući Dağyeli na turskom.⁵⁷ Pripovijest je s turskog preveo Cornelius Bischoff, poznati književni prevoditelj s turskog na njemački, koji je prevodio, između ostalih, i djela Yaşara Kemal. Iako je podnaslov pripovijetke „Kriminalistička pripovijest“, djelo nema klasična obilježja krimi priče. Tematizira se gubitak individualnosti jedne osobe, Alija İtira, koji postaje „žrtvom“ neobičnih društvenih struktura. Ali simbolizira sve Turke prve generacije koji napuštaju Anadoliju kako bi postigli uspjeh u novoj zemlji, no na kraju izgube svoj identitet. Ören radnju često smješta u berlinsku četvrt Kreuzberg jer ondje živi najveći broj berlinskih Turaka, kao i on sam. Tako se i radnja

⁵⁰ Oraliş, Meral. *Göçmen Yazını içinde Aras Ören'in Konumu*. Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 0(8): 109-122. 109.

⁵¹ Gezen, Ela. *Convergent Realisms: Aras Ören, Nazim Hikmet, and Bertolt Brecht*. 371 ff.

⁵² Chin, Rita. *The Guest Worker Question in Postwar Germany*. 32

⁵³ Gezen, Ela (2012). *Convergent Realisms*, 373

⁵⁴ Ibid. 375

⁵⁵ Harder, Matthias; Halle, Almut (2006). *"Weltfabrik Berlin": eine Metropole als Sujet der Literatur ; Studien zu Literatur und Landeskunde*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann. 242

⁵⁶ U hrvatski sam prijevod preuzela negramatičnost originalnog naslova pripovijesti.

⁵⁷ İlkılıç, Süreyya. *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur*, 21

ove pripovijesti također odvija u Kreuzbergu, 1973. godine. Ali İtir dolazi na rad u Njemačku, ali mu zbog nepotpunih dokumenata u putovnicu upišu da je došao kao turist, ne dobiva osobnu iskaznicu pa u Njemačkoj boravi i radi ilegalno. Tek nakon sedam mjeseci boravka u Njemačkoj Ali uspije pronaći ilegalan posao čistača snijega čime su njegovi radni ideali dovedeni u pitanje. Još za života u Turskoj slušao je od svojih sunarodnjaka priče o ljudima koji odlaze u Njemačku kako bi se u kratkom roku obogatili i postali uspješni. Na taj način Ören daje primjer krive percepcije i očekivanja Turaka o životu i radu u Njemačkoj, te predstavlja surovost nove svakodnevice s kojom se kao migranti suočavaju.

Iako je Ali došao u Njemačku kako bi postao „netko“, od samog početka svog boravka u tuđini bio je „nitko“ što vidimo iz sljedećeg primjera: „Već sedam mjeseci on nije osoba, on je nitko.“⁵⁸ Kroz cijelo djelo Aras Ören otvoreno upućuje na diskriminaciju spram Alija, kroz čiju priču predstavlja sudbinu brojnih turskih migranata. Predrasude spram stranaca jedna su od glavnih tematskih okosnica ove pripovijesti. U djelu se javljaju diskriminirajući i uvredljivi izrazi za osobe turskog porijekla kao, primjerice, *Kümmeltürke*⁵⁹ i *Kanake*⁶⁰. *Kümmeltürke* predstavlja složenicu njemačkih riječi „Kümmel“ (kumin⁶¹) i „Türke“ (Turčin) u značenju „Turčin koji zaudara na kumin“, a *Kanake* je pejorativan izraz za osobe turskog ili bliskoistočnog porijekla koje imaju određene fizičke karakteristike specifične za te krajeve. Na te ćemo izraze naići i u djelu *Kanak Sprak* Feriduna Zaimoğlu, tursko-njemačkog pisca druge generacije, koji će se više posvetiti njihovoj semantici.

Pisac kritizira hladnoću Nijemaca koja se očituje ne samo prema strancima nego i prema vlastitim sunarodnjacima, nedostatak suosjećanja i solidarnosti, a hladna se atmosfera kao lajtmotiv provlači kroz čitavo djelo.⁶² Vrijednost svake osobe mjeri se po tome gdje radi i koliko zarađuje, a ako ne radi i nema novaca, onda je „nitko“: „A što ćeš ako nemaš novaca? Onda nemaš ništa, ti si nitko. (...) Ali u Njemačkoj si i ako imaš posao, onda si netko i nešto. Čak te i tvoj muž tada drugačije gleda. (...) Dokle god u rukama imaš marke, tvoja riječ pred njim nešto znači.“⁶³ Aras Ören kritizira i pretjeranu točnost i red koji vladaju kod Nijemaca: „Ova Njemačka dovela nas je u usranu situaciju, ne samo one koji se vraćaju, nego i one koji ovdje

⁵⁸ Ören, Aras (1981). *Bitte nix Polizei: Kriminalerzählung*. Berlin: Claassen Verlag, 1. izdanje. 26

⁵⁹ Ibid. 79

⁶⁰ Ibid. 110

⁶¹ *Nap.* Začin kumin potječe s područja gdje se nalaze Iran i povijesna regija Turan, zbog čega su Nijemci ovaj začin vjerojatno povezali s Turcima.

⁶² İlkılıç, Süreyya. *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur*. 24

⁶³ Ören, Aras (1981). *Bitte nix Polizei: Kriminalerzählung*. 62

ostaju, prosuđuje ih se po onome što se na njima ponijemčilo, a sve počinje s ručnim satom.“⁶⁴ Iz izdvojenih pasusa možemo zaključiti da je Ören više kritičan prema Nijemcima nego prema svojim sunarodnjacima s kojima dijeli jednaka iskustva i zbog toga gaji snažan osjećaj suosjećanja spram njih.

Migrante prve generacije po dolasku u Njemačku dočekaao je nepoznati jezik. Zbog jezične su barijere svakodnevno bili suočeni s brojnim izazovima, što im je uz nepoznatu okolinu dodatno otežavalo prilagodbu. Ali Itir jedva se uspijeva sporazumjeti s domaćim stanovništvom koristeći kratke i gramatički nepotpune rečenice. Ponekad u govoru miješa loš njemački i turski: „Nix bagirma! Nix Polis, bitte!“ („Niš' bagirma! Niš' polis, molim!).⁶⁵ Aras Ören uspjelo gradi vlastiti pripovjedački stil tako što često koristi neologizme, dodaje njemačke kopule turskim riječima, koristi njemačke nazive za mjesta i ulice⁶⁶ (npr. Naunystraße, Manteuffelstraße, Waldemarstraße, Pücklerstraße) te žargon.

Likovi iz Örenovih djela pojavljuju se i u njegovim kasnijim djelima, ali u drugačijim vremenskim i mjesnim okvirima. Takav autorov postupak omogućuje čitateljima praćenje životnih priča, doživljaja i iskustava jednih te istih likova, kao i promjena kroz koje su prošli. Tako se, primjerice, Ali Itir iz pripovijetke *Bitte nix Polizei* javlja kao protagonist romana *Berlin Savignyplatz*.⁶⁷ Roman je objavljen 1993. na turskom, a dvije godine kasnije i na njemačkom. Naslovom romana poziva se na roman Alfreda Döblina *Berlin Alexanderplatz*, čiji je protagonist, Franz Biberkopf, pušten iz zatvora i u Berlinu si nastoji stvoriti život. Ören u uvodu nagovještava se da se roman sa svojim pričama, sjećanjima protagonista i citatima nadovezuje na pripovijest *Bitte nix Polizei* pa je stoga teže razumjeti njegovu radnju ako čitatelj nije upoznat s radnjom pripovijesti koja mu prethodi. U romanu se opet susreće ilegalni radnik Ali Itir, ali sedamnaest godina kasnije, 1989. godine. Tematska je okosnica romana suočavanje s prošlošću primjenom retrospekcije. Premda se u romanu svi Alijevi problemi, poput pitanja boravišne dozvole i jezičnih problema, čine riješenima, u Njemačkoj ga i dalje smatraju strancem.⁶⁸ Ören time želi prikazati kako vrijeme nije znatno utjecalo na prihvaćanje stranaca u dominantnoj kulturi. Migranti možda jesu upoznali lokalne običaje, kulturu i jezik, ali se njih, unatoč posjedovanju njemačkog državljanstva i njemačkih isprava, još uvijek smatra strancima.

⁶⁴ Ibid. 86

⁶⁵ Ibid. 104

⁶⁶ İlkılıç, Süreyya. *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur*. 13

⁶⁷ İlkılıç, Süreyya (2018). *Identitätsproblematik in Aras Örens Roman "Berlin Savignyplatz" in Bezug auf seine Erzählung "Bitte Nix Polizei"*. 59, 60

⁶⁸ İlkılıç, Süreyya. *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur*. 32 ff.

Još jedna poznata zbirka njegovih pjesama je ona pod naslovom *Deutschland, ein türkisches Märchen* iz 1978. kojom se referira na pjesmu Heinricha Heinea *Deutschland, ein Wintermärchen* iz 1984.⁶⁹ 1980. objavljuje zbirku *Mitten in der Odyssee* koja sadrži autobiografske crtice. U toj zbirci dotiče se nepostojanja vlastitog manjinskog identiteta. U bitnija djela iz njegovog opusa ubraja se još roman *Eine verspätete Abrechnung, oder, der Aufstieg der Gündoğdu* (*Zakašnjeli obračun, ili, uspon obitelji Gündoğdu*, 1988.) u kojemu se javlja dvoje likova iz pripovijesti *Bitte nix Polizei – Sultan* i Ibrahim Gündoğdu, poznanici Alija Itira.⁷⁰

Örena možemo smatrati ocem turske migrantske književnosti u Njemačkoj, piscem koji je bio uzor i primjer tursko-njemačkim autorima druge i treće generacije koji će još intenzivnije pristupati konceptu i problematici identiteta. Među njemačkim čitateljima njegova su djela došla na glas kao „originalni zvuk iz gastarbajterskog miljea i kao autentični materijal“ na temu migracija.⁷¹ U Turskoj su od autora prve generacije jedino Aras Ören i Yüksel Pazarkaya doživjeli značajniju recepciju, budući da su spisateljski rad započeli ondje i u Njemačkoj nastavili pisati na turskom, no njihova su djela turske izdavačke kuće tiskale s nekoliko godina zakašnjenja.⁷² Ören je za svoj književni rad 1985. primio nagradu Adalbert von Chamisso. Ta se nagrada dodjeljuje književnicima kojima njemački nije materinski jezik, ali pišu i objavljuju knjige na njemačkom.⁷³

4.2. Yüksel Pazarkaya – intelektualac u potrazi za kulturnom sintezom

Yüksel Pazarkaya rođen je 1940. godine u Izmiru i jedan je od najvažnijih predstavnika tursko-njemačke književnosti. Godine 1958. odlazi u Stuttgart studirati kemiju, a kasnije stječe diplomu iz filozofije i germanistike. Pazarkaya već 60-ih godina objavljuje prve pjesme, pripovijetke i kazališne komade na temu migracija, na njemačkom i na turskom, a pored toga

⁶⁹ Kosta, Barbara; Kraft, Helga (2003). *Writing against Boundaries*, Rodopi: New York. 102

⁷⁰ İlkiliç, Süreyya. *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur*. 10, 13

⁷¹ Hamazaki, Keiko: *Fremde Blicke auf Berlin: Ören und Özdamar*, in: *Neue Beiträge zur Germanistik* 1 (2004), S. 76-88. 78

⁷² Öztürk; Ali Osman et al. (2020). *Rezeption der deutschsprachigen Literatur in der Türkei II*. Berlin: Logos Verlag. 12

⁷³ Tagesspiegel. URL: <https://www.tagesspiegel.de/kultur/berliner-mythos-und-kreuzbergwerker-aras-oeren-der-am-besten-tuerkisch-sprechende-schriftsteller-berlins/25177460.html> (5.5.2021.)

piše scenarije i eseje.⁷⁴ Za sebe tvrdi da je prvi turski pisac koji se bavio tematikom gastarbajtera zbog čega se smatra pioninom transkulturne književnosti. Također, prevodio je tursku književnost na njemački, primjerice, pjesme Orhana Velija i Nazima Hikmeta te priče Aziza Nesina, dok je na turski preveo djela Brechta, Goethea i Gottholda Lessinga.⁷⁵ Usko ga se veže uz nakladničku kuću Ararat čiji je osnivač Ahmet Doğan i koja isprva ne objavljuje samo ovlaštene prijevode moderne turske književnosti nego i turske klasike kao što je Nazım Hikmet, a od 80-ih godina započinje s objavljivanjem književnih tekstova na njemačkom i turskom.⁷⁶

Do 1968. piše samo na turskom, a kasnije počinje pisati i na njemačkom. U zbirci *Heimat in der Fremde (Domovina u tuđini, 1979.)*, koja se sastoji od triju ilustriranih priča, Pazarkaya opisuje odnos Nijemaca i Turaka. Autor je zbirci pjesama *Ich möchte Freuden schreiben (Htio bih pisati radosti, 1983.)*, *Die Liebe von der Liebe (Ljubav o ljubavi, 1988.)* i *Der Babylonbus (Bus za Babilon, 1989.)*.⁷⁷ Također je bio urednik dvojezičnog tursko-njemačkog književnog časopisa *Anadil* koji je izlazio u Stuttgartu od 1980. do 1982.⁷⁸ Od 1986. do 2002. bio je voditelj redakcije medijskog servisa Westdeutscher Rundfunk u Kölnu. Dobitnik je nekoliko nagrada za prijevode poezije s njemačkog na turski i s turskog na njemački, između ostalih i nagrada Adalbert von Chamisso (1989.) i Haldun Taner (2005.).⁷⁹

Za razliku od mnogih svojih sunarodnjaka Pazarkaya nije migrirao u Njemačku kao gastarbajter već kao politički migrant. Zanimao se za susret s radnicima iz svoje domovine u drugoj, stranoj zemlji. U dvojezičnoj zbirci pjesama *Irrwege/Koca Sapmalar (Pogrešni putevi, 1985.)* sakupio je pjesme koje su nastajale između 1960. i 1968. Te su pjesme među prvim književnim djelima koja se bave tematikom turske manjine u Njemačkoj i snalaženjem turskih radnika u njemačkim tvornicama.⁸⁰

Svojim tekstovima Pazarkaya potiče međusobno razumijevanje i poštovanje među pripadnicima različitih kultura te zagovara očuvanje njihovih posebnosti, identiteta i neovisnosti. Bitna karakteristika njegovih djela jest potraga za kulturnom sintezom, posebno za sintezom turske i njemačke kulture. Smatra da migrantska književnost nije tek literarno iskustvo

⁷⁴ Photong-Wollmann, *Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken*. 27

⁷⁵ Aktürk, Aysegül (2009). *Interkulturelles Lernen am Beispiel von türkischer Migrantenliteratur im Deutschunterricht*. 14, 15

⁷⁶ Photong-Wollmann, *Literarische Integration in der Migrationsliteratur*. 27, 28

⁷⁷ Chiellino, Carmine. *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch: mit 77 Abbildungen*. 144

⁷⁸ Buz, Metin (2003). *Literatur der Arbeitsemigration in der Bundesrepublik Deutschland*. 116

⁷⁹ Boyacı, İsmail. *Yüksel Pazarkaya Örneğinde Göçmen Türk Aydınında Kimlik Problemi ve Çözümü*. *Turkish Studies* 5 (2), 2010, 878-896. 879 ff.

⁸⁰ Ibid. 137

nacionalnih manjina jer naglašava opće ljudske vrijednosti, a ne isključivo kulturne, etničke ili klasne razlike manjinskih skupina. Njegovom se stajalištu usprotivila grupa književnika poznata pod nazivom *Südwind* koja je kritizirala probleme u tadašnjoj Zapadnoj Njemačkoj, a Pazarkayinu ideju o kulturnoj sintezi zamijenili su idejom o političkoj solidarnosti.⁸¹ Njegovo je mišljenje da o kreativnoj kulturnoj razmjeni možemo govoriti tek onda kada dominantna kultura prihvati stranu kulturu kao dio vlastite svakodnevice.⁸²

Godine 1977. objavio je zbirku priča *Oturma İzni (Boravišna dozvola)*, tiskanu u istanbulskoj nakladničkoj kući Derinlik Yayinevi. Prvi je dio napisao za udruženje zapadnonjemačkih radiopostaja ARD, dok je drugi dio objavljen u turskom časopisu Varlık. U pričama se tematiziraju razlozi migracija, migracijski putevi i poteškoće dobivanja njemačke osobne iskaznice.⁸³ U uvodu svoje zbirke eseja *Rosen im Frost (Ruže u mrazu)* iz 1982. piše kako se mogla izbjeći antiturska klima u Njemačkoj da su Nijemci pokazali interes i informirali se o turskoj kulturi, prošlosti i turskom društvu. No, ne osuđuje samo predrasude Nijemaca o Turcima nego i obrnuto.⁸⁴

U djelima migrantske književnosti iz 70-ih i 80-ih godina jedna od središnjih tema je gubitak identiteta. Upravo se tom tematikom Pazarkaya bavi u svojem romanu *Ben Aranyor (Traži se vlastito „ja“)*, 1989.) koji je 2002. godine sam preveo na njemački kao *Ich und die Rose (Ja i Ruža)*.⁸⁵ Protagonist i pripovjedač u romanu je Orhan Barut koji, kao i Pazarkaya, dolazi na studij u Njemačku i upoznaje Mariu s kojom započinje zajednički život. Međutim, u novoj zemlji ne pronalazi sreću kojoj se nadao. Potom kreće na putovanje koje je najbitnija fabularna okosnica Pazarkayinog romana. To se putovanje može shvatiti dvojako: kao fizičko putovanje u domovinu, ali i kao „unutarnje“ putovanje u Orhanovu podsvijest, što se očituje iz sljedeće rečenice: „Međutim, vlak nije vozio vani po tračnicama nego u mojoj glavi.“⁸⁶ Stvarno putovanje fizičkim prostorom zapravo je metafora za Orhanovo „unutarnje“ putovanje i introspekciju vlastitog identiteta. Riječ je o putovanju na kojem protagonist pokušava naći sebe, odnosno vlastito „ja“. Tijekom potrage Orhan si često postavlja pitanja, ali na njih ne nalazi i

⁸¹ Teraoka, *Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back*. 86-88

⁸² Chiellino, Carmine (1995). *Am Ufer der Fremde: Literatur und Arbeitsmigration 1870-1991*. 343

⁸³ Yılmaz Emek; Alaca Seçil. *Yüksel Pazarkaya' nın "Oturma İzni" Adlı Öykü Kitabında Göç Meselesi*. İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi. 2019; 2(2): 317-330. 322, 323

⁸⁴ Suhr, Heidrun. *Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany*. 83

⁸⁵ Boyacı, İsmail. *Yüksel Pazarkaya Örneğinde Göçmen Türk Aydınında Kimlik Problemi ve Çözümü*. 881-885

⁸⁶ Pazarkaya, Yüksel (2002). *Ich und die Rose*. Hamburg: Rotbuch Verlag. 7, vlastiti prijevod

ne daje odgovore: „Gdje sam bio? Kakvo li je to putovanje bilo i kamo je vodilo? (...) Što me čekalo ondje kamo sam trebao stići? Jesam li uopće ikamo trebao stići?“⁸⁷

Uz putovanje, autor tematski problematizira i jezik. Nakon višegodišnjeg izbjivanja iz Turske, Orhanu njegov materinski jezik više nije poznat. Po dolasku u Istanbul, a potom u Izmir, sluša razgovore ljudi, ali ne razaznaje riječi, zbog čega dolazi do zaključka da je zaboravio turski: „Možda sam ga nekoć znao i izgubio. Sada bih ga trebao iznova naučiti slog po slog.“⁸⁸. Pazarkaya zagovara ideju da materinski jezik oblikuje identitet svake osobe pa je i Orhanova potraga za „izgubljenim“ turskim jezikom zapravo potraga za izgubljenim identitetom.

U djelu je vidljiv utjecaj nadrealizma i Franza Kafke, posebno u opisima glavnog junaka Orhana koji često ne razumije što se događa i nema utjecaja na događanja oko sebe. Protagonist polazi od nulte točke kako bi iznova stvorio svoje izgubljeno „ja“: „Samo sam slutio da je trebala početi nulta godina moga života.“⁸⁹ Na početku romana Orhanovo je pamćenje *tabula rasa*, bez ikakvih uspomena i sjećanja. Kako piše Gökberk, to će putovanje (ili povratak) ostaviti tragove na neispisanoj ploči, ispunit će ju iskustvima te Orhanu dati identitet i individualnost.⁹⁰ Na putovanju protagonist upoznaje istoimenog dječaka koji će mu postati gradskim vodičem, budući da se Orhan više ne sjeća izmirskih ulica. Dječak Orhan simbolizira *alter ego* glavnog lika iz mlađih dana, odnosno njegovu zaboravljenu prošlost. To se, s jedne strane, očituje iz tijeka radnje romana u kojem protagonist uz dječaka, osim Izmira, iznova upoznaje lokalnu kulturu, način života i turski jezik, te samoga sebe. S druge strane, dječakove se priče isprepliću s Orhanovim unutarnjim monolozima zbog čega nije sasvim jasno radi li se u datom trenutku o stvarnim događajima ili o Orhanovom propitkivanju vlastite prošlosti:

„Odjednom Orhan nije bio onaj koji je sve to ispričavao. (...) Zar sam si cijelu stvar s policijskom postajom samo umislio? Jesam li osluškivao glas koji je potihlo drijemao u meni? (...) Je li se takvo što uopće ikada dogodilo? Kome se to dogodilo? Kada je to bilo?“⁹¹

Na putovanju Orhan sreće i Gül (Ružu) koja ga se sjeća iz školskih dana. Njih se dvoje zaljubljuju i planiraju zajedničku budućnost. Gül je, kao i Orhan, odselila u Njemačku i ondje

⁸⁷ Ibid. 8

⁸⁸ Ibid. 16

⁸⁹ Ibid. 12

⁹⁰ Gökberk, Ülker. *Sürgünde Yazın, Yazında Sürgün: Yüksel Pazarkaya'nın ben aranyor'una bir yaklaşım*. Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 0(8): 75-108. 88

⁹¹ Pazarkaya, Yüksel (2002). *Ich und die Rose*. 101

provela nekoliko godina. Gülin lik u romanu ima višestruku simboliku. U prvom razgovoru s Orhanom Gül kaže sljedeće: „Svijet je Ruža, a ja tragam za njom.“⁹². Iz navedenog primjera jasno je da Gül svijet poistovjećuje s ružom (samom sobom) i da za njom traga, što nas vodi do zaključka da „ružica“ u romanu simbolizira identitet i da Gül, kao i Orhan, traga za vlastitim identitetom. Njen je lik i medij kojim Pazarkaya progovara o osjećaju alijenacije od društva: „Zaboravila sam se i izgubila među ljudima.“⁹³, te simbol Orhanovog života u stranoj zemlji kojeg se on ne sjeća. Također, kroz njen lik Pazarkaya kritizira Nijemce koji izopćuju one koji se ne uklapaju u njihove društvene kalupe: „Jer godina jednog pridošlice ispunjena je prezirom i nepravdom, laktarenjem, izoliranošću i usamljenošću.“⁹⁴. Međutim, Pazarkaya ne kritizira samo Nijemce, već je u jednakoj mjeri kritičan i prema Turcima koji imaju izrazito negativan stav prema svojim sunarodnjacima koji su migrirali u Njemačku te favoriziraju vlastiti identitet na račun identiteta druge strane.

Možemo zaključiti da Orhan kroz poznanstvo s dječakom Orhanom, simbolom njegove mladosti u Turskoj, i Gül, koja predstavlja njegovu sadašnjost, odnosno budućnost u Njemačkoj, ne uspijeva pronaći svoj „stari“ identitet, već stječe „novi“, hibridni identitet. Njihova poznanstva upućuju na glavnu Pazarkayinu ideju, ideju o sintezi njemačke i turske kulture. Orhanov lik objedinjuje dvije kulture koje su neodvojivi dio njegovog bića, budući da je neposredno vezan uz obje. Kulturna sinteza paradigma je kojoj pisac ne teži samo u književnosti, već je na tu temu 1981. godine napisao i članak pod naslovom *Vom Kulturschock zur Kultursynthese (Od kulturnog šoka do kulturne sinteze)*. Razradom teme kulturne sinteze postao je uzor ne samo tursko-njemačkim piscima nego i svima onima koji su pisali migrantsku književnost ili ju tematizirali u svojim znanstvenim radovima.

4.3. Güney Dal – postmoderni romanopisac

Güney Dal rođen je 1944. godine u Çanakkaleu. Nakon završetka srednje škole upisuje studij romanskih jezika i književnosti u Istanbulu. Na odlazak u Njemačku potaknuo ga je vojni udar iz 1971. Prije nego li je stigao u Berlin 1972. u Turskoj je objavljivao kratke priče i prijevode, a u Njemačkoj je nastavio pisati na turskom jeziku. U Njemačku je stigao kao

⁹² Ibid. 156

⁹³ Ibid. 177

⁹⁴ Ibid. 177

gastarbajter i isprva radio u tvornicama, što je bitno utjecalo na njegovo kasnije književno stvaralaštvo. Godine 1973. počeo je raditi za televizijsku kuću Sender Freies Berlin gdje je radio i Ören, da bi u 80-ima postao urednikom njemačko-turskog časopisa *Anadil*.⁹⁵ U jednom intervjuu, na pitanje osjeća li se kao turski Nijemac ili njemački Turčin odgovorio je da je on turski pisac, ali ne u egzilu jer nije prisiljen boraviti u Njemačkoj, nego se može vratiti u domovinu kada to poželi.⁹⁶

Djela iz prvog perioda njegovog stvaralaštva mogu se uvrstiti u paradigmu socijalnog realizma (tur. *toplumsal gerçekçilik*), odnosno društveno angažirane književnosti, čiji je prvi predstavnik u Turskoj Nazım Hikmet. Radnja tekstova odvija se kronološkim slijedom, a naglasak je na životima Dalovih sunarodnjaka koji su, kao i on sam, emigrirali iz Turske u Njemačku. Jednako kao Ören, piše o eksploataciji radne snage u Njemačkoj industriji, dok ga uz Pazarkayu veže tematika alijenacije od ostatka društva.⁹⁷ Njegov roman prvijenac *İş sürgünleri (Ekonomski egzilanti)*, koji se ubraja u djela iz prve faze, izlazi na turskom 1976., a u njemačkom prijevodu *Wenn Ali die Glocken läuten hört (Kada Ali začuje zvuk crkvenih zvona)* prevoditeljice Brigitte Schreiber-Grabitz objavljen je tri godine kasnije. Govori o iznimno teškim životnim uvjetima turskih radnika u Njemačkoj, odnosno radnim uvjetima u kölnskoj tvornici Forda. Jedan od protagonista, Ali, zajedno sa svojim kolegama i poznanicima odlučio je izboriti se za svoja prava i pobuniti protiv despotizma njemačkog poslodavca, nakon što se mnogi radnici nisu na vrijeme vratili s godišnjeg odmora i zbog toga su dobili otkaz. Deset tisuća Fordovih radnika priključilo se štrajku u nadi da će postići željene promjene kao što je pravo na produljeni godišnji odmor kako bi mogli otputovati u Tursku i posjetiti obitelj. Dal se time poziva na stvarni štrajk koji su turski radnici Forda organizirali 1973.

U romanu ironizira snove koje je turska radnička klasa imala o stjecanju bogatstva po dolasku u Njemačku i koji su inicirali velik dio migracija. Nastoji prikazati nepovoljne uvjete u hostelima i prihvatilištima u kojima su migranti boravili. Na primjeru jednog od protagonista, Şevketa, tematizira osjećaj rastrganosti prve generacije gastarbajtera između života u Njemačkoj i Turskoj, što vidimo na sljedećem primjeru: „Godišnji odmor je završio, a da nije

⁹⁵ Sievers, Wiebke. *Writing politics: the emergence of immigrant writing in West Germany and Austria*. Journal of Ethnic and Migration Studies 34(8):1217-1235, November 2008. 1219 ff.

⁹⁶ Göktürk, Deniz et al. (2007). *Germany in Transit: Nation and Migration, 1955-2005*. Los Angeles: University of California Press. 419

⁹⁷ Caner, Fırat (2017). *Alfabeden Alfabeye Zorunlu Göç: Türk Edebiyatında Bir "Sözde Transkripsiyon" Vakası*. The Migration Conference 2017 (pp.147-152). Atena, Grčka. 139

donio konačnu odluku o tome želi li jednog dana živjeti u Turskoj ili u Njemačkoj.⁹⁸ Prva je generacija neposredno vezana uz svoju domovinu, zbog čega autori izražavaju želju za povratkom u nju, istovremeno svjesni tamošnje nestabilne političke situacije koje se Dal u romanu dotaknuo. Naime, u Turskoj su 70-ih godina godina mnogi studenti i sveučilišni profesori ljevičarskih opredjeljenja uhićivani i proganjani pod optužbom za urotu protiv države i ustava.⁹⁹ Iz samog se teksta može jasno iščitati da progovara o tome kako bi pobudio interes zapadnjačkih medija za prilike u Turskoj s ciljem da se „tiranija protiv intelektualaca, studenata i radnika privede kraju“.¹⁰⁰ Međutim, istodobno upućuje kritiku medijima, s optužbom da manipuliraju javnim mnijenjem i šire ksenofobiju među Nijemcima, koji i bez toga otvoreno diskriminiraju manjine kao nižu klasu. Upotrebom ironije i pretjerivanjem daje uvid u neprijateljstvo Nijemaca spram turske manjine. To vidimo na primjeru jednog od likova, Kadira, koji ne govori njemački i stoga ovisi o prijevodima svoga sina. Radi u laboratoriju gdje brine o životinjama i trpi stalne bolove u abdomenu za koje mu poslodavac daje tablete. Na koncu se ispostavlja da mu poslodavac daje hormone čijim se djelovanjem Kadiru promijeni tjelesna građa. Iz navedenog možemo zaključiti da gaji snažno suosjećanje spram svojih sunarodnjaka, dok njemačku civilizaciju i kulturu, koja mu je strana, uspoređuje sa zatvorom koji ga drži zatočenim. Otuđenost od dominantne kulture predstavlja jednu od glavnih poteškoća gastarbajtera, a jedan od razloga otuđenosti je, između ostalih, jezična barijera.

U tekstovima iz druge faze literarnog rada okreće se postmodernoj književnoj paradigmi, posebice metafikciji i intertekstualnosti, čime postaje prvi tursko-njemački romanopisac postmodernizma. I u romanima iz ove faze nastavlja problematizirati teme iz prvog perioda svog stvaralaštva.¹⁰¹ U romanu *Fabrikada Bir Saraylı (Dvorjanin u tvornici, 1981.)* tematizira potragu tursko-njemačke novinarke Tansu Çağlar za identitetom. Time upućuje na situaciju svojih sugrađana koji nastoje stvoriti ili pronaći vlastiti identitet. Također, piše o jednom osmanskome aristokratu, Ethemu, koji je po osnivanju Republike Turske bio prisiljen napustiti zemlju i odlučio doći u Njemačku gdje se zaposlio u tvornici.

Tansu pripada drugoj generaciji njemačkih Turaka, zbog čega joj turski nije materinski jezik i komunikacija na turskom s prvom generacijom gotovo je nemoguća. Osjeća se zatočenom između njemačkog i turskog identiteta, iz čega je očito da ovo nije samo roman o

⁹⁸ Dal, Güney (1979). *Wenn Ali die Glocken läuten hört*. Berlin: Gerald Fritsch und Stefan Fritsch Buchverlag. 2. izdanje, 24

⁹⁹ Biagini (2012). *Povijest moderne Turske*. 151

¹⁰⁰ Dal (1979). *Wenn Ali die Glocken läuten hört*. 69

¹⁰¹ Caner (2017). *Alfabeden Alfabeye Zorunlu Göç*, 139

potraži za identitetom nego i o hibridnosti njenog identiteta. Roman se sastoji od osamnaest dijelova koji se jedan na drugoga ne nastavljaju kronološkim i logičnim, već nasumičnim redosljedom. Od pripovjednih tehnika služi se monolozima, unutarnjim monolozima, strujom svijesti i retrospekcijom, a radnju poglavlja često ostavlja nedovršenom. U jednom se poglavlju pojavljuje spisatelj imena Güney što upućuje na metafiktivni karakter teksta.¹⁰² Sličnost između autora i fiktivnog karaktera očituje se i iz radnje. Naime, pisac u djelu govori kako mu se knjige slabo prodaju na što se, gotovo dvadeset godina kasnije, u jednom intervjuu za novine *Tagesspiegel*, požalio i sam Dal. Fiktivni Güney trenutno osmišljava reportaže za radijski program, kao što je to nekoć činio i sam Dal, i iznosi ideju kako bi htio napisati roman o Turcima druge generacije, što je autor ovim djelom i ostvario. Uz metafikciju, jedno od bitnijih obilježja postmodernizma je intertekstualnost, koju implementira kroz tehniku pastiša. Pastiš je blizak parodiji, no ta dva pojma ne treba poistovjećivati jer je parodija „oponašanje sa ciljem ismijavanja, a pastiš samo prazno oponašanje, bez ikakvih skrivenih ciljeva“.¹⁰³ Još jedna od bitnih karakteristika ovog romana je iskrivljeni turski jezik. Kako Tansu tek pokušava naučiti turski, često radi gramatičke greške ili upotrebljava pogrešne riječi u određenom kontekstu. Karabulut i Gülcü daju mnoštvo primjera, no za potrebe ovog rada izdvojit ćemo tek sljedeću rečenicu: „Fabrikamızda daha rahat işlik (iş) bulalım sana“.¹⁰⁴ Podcrtana je riječ „işlik“ (radionica) koju je Dal namjerno krivo iskoristio umjesto ispravne riječi „iş“ (posao), kako bi ukazao na činjenicu da druga generacija bolje zna njemački nego turski, dok je kod prve generacije situacija obrnuta. Hrvatski prijevod rečenice glasio bi: „Hajdemo ti u tvornici naći mirniju radionicu“ (misli se: mirniji posao).

Uz navedeno djelo, još jedan poznati Dalov postmoderni roman je *Kılları Yolunmuş Maymun* (*Obezdlakavljeni majmun*), objavljen 1988. na turskom, koji, prema riječima Weertje Willms (2010), nije dobio zasluženu recepciju među njemačkom publikom.¹⁰⁵ Za migrantsku je književnost Dal od velike važnosti jer se smatra začetnikom postmodernog romana među turskim piscima u Njemačkoj, tradicije koju su nastavili brojni renomirani turski romanopisci kao što su Orhan Pamuk, Hasan Ali Toptaş i Metin Kaçan.

¹⁰² Karabulut, Mustafa; Gülcü, Melek. *Güney Dal'ın "Fabrikada Bir Saraylı" romanı üzerine postmodern bir inceleme*. Istanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. 2021; 2(1): 108-131., 111 ff.

¹⁰³ Vukajlija, Ven (2016). *Znanstveno-fantastični film i postmodernizam*. Diplomski rad. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet. 11

¹⁰⁴ Karabulut, Mustafa et. al. *Güney Dal'ın "Fabrikada Bir Saraylı" romanı üzerine postmodern bir inceleme*. 125

¹⁰⁵ Vidi: Willms, Weertje (2010): *Probleme der Identitätskonstitution im interkulturellen Spannungsfeld am Beispiel von Güney Dals Der enthaarte Affe*. In: Zeitschrift für interkulturelle Germanistik, Band 1, Heft 2, S. 63–78, 71–75.

5. DRUGA GENERACIJA PISACA

5.1. Aysel Özakın (Ingham) – autorica bez domovine

Aysel Özakın rođena je 1942. u Şanhurfi blizu granice sa Sirijom. Osnovnu i srednju školu pohađala je u Izmiru, a 1963. diplomirala je francuski jezik u Ankari. Prvo je predavala u Istanbulu, no 1977. godine dala je otkaz i posvetila se pisanju i prevođenju. Godine 1974. na natjecanju Sabahattin Ali objavljenom u časopisu *Yeni Adımlar Dergisi* izabrana je za najuspješniju pripovjedačicu. Godine 1979. počinje predavati na Državnom konzervatoriju Sveučilišta u Istanbulu, a godinu iza pozvana je na književni simpozij u Berlinu, nakon kojeg se više nije vratila u Tursku.¹⁰⁶ Godine 1971. i 1980. u Turskoj su izvršena dva vojna udara,

¹⁰⁶ Göbenli, Mediha (1999). *Zeitgenössische türkische Frauenliteratur. Eine vergleichende Literaturanalyse ausgewählter Werke von Leylâ Erbil, Füzûzan, Pınar Kür und Aysel Özakın*. Hamburg: Philosophische Fakultät der Universität zu Hamburg. 103

nakon kojih su intelektualci bili proganjani. Kako piše Gesine Aufdermayer, na odluku autorice da ostane u Njemačkoj najviše je utjecao strah od kaznenog gonjenja i zatvorske kazne u domovini.¹⁰⁷ Özakin se ubraja među prve pisce ove interkulturalne književne struje koji se bave problemima turskih žena i djece u Njemačkoj i Turskoj te njihovom emancipacijom u njemačkom društvu. Osim feminizmom i temom ženskog identiteta, bavi se identitetom općenito. Djela objavljuje na engleskom, njemačkom i turskom jeziku. Njen roman *Gurbet Yavrum (Dijete tuđine)* objavljen je 1975. na turskom, da bi 1987. bio objavljen na njemačkom pod naslovom *Der fliegende Teppich: Auf der Spur meines Vaters (Leteći tepih: Na tragu mome ocu)*. U romanu mlada Turkinja (sama autorica) odlazi u Kanadu svome ocu, koji je onamo otišao kao gastarbajter, prenijeti vijest o smrti njene majke.¹⁰⁸

Napisala je nekoliko romana, velik broj priča i pjesama, a autorica je i mnogih eseja te novinskih članaka. Priče su joj izlazile u književnim časopisima *Yeni Adımlar*, *Yarına Doğru* i *Varlık*. Već u Turskoj počinje objavljivati romane, među kojima je i *Alında mavi Kuşlar (Plave ptice na čelu)* iz 1978. koji je kasnije preveden na njemački kao *Die Vögel auf der Stirn*. Turska je vojska zabranila taj roman jer su se pribojavali da zagovara ljevičarske ideje. Roman *Genç Kız ve Ölüm (Mlada djevojka i smrt, 1981.)*, preveden na njemački kao *Die Preisvergabe (Dodjela nagrade, 1982.)*, u središte radnje stavlja ženski lik. Čitatelji upoznaju tri generacije žena iz obitelji İlkin, koje u patrijarhalnom društvu pokušavaju naći svoj put. Uz razvoj likova autorica daje pregled političkih i društvenih događanja u Turskoj od 60-ih do 80-ih godina.¹⁰⁹

Iako gaji snažan osjećaj solidarnosti spram turskih imigranata, u svojim tekstovima, kao primjerice u antologiji *Soll ich hier alt werden? (Zar da ovdje ostarim?, 1988.)* distancira se od njih. Smatra kako je bila primorana emancipirati se i udaljiti se od tradicije kako bi razvila individualni identitet. Tu će tematiku intenzivno obrađivati i u autobiografskom romanu *Die Leidenschaft der Anderen (Strast tuđinaca, 1983.)* čija pripovjedačica, turska književnica u egzilu, odlazi na čitateljsku turneju po Njemačkoj. Ta će turneja postati simbolom njenog nepripadanja budući da Tursku više ne vidi kao svoj dom, a u Njemačkoj ne može dobiti boravišnu dozvolu. Distancira se od bilo kakvih stranaka ili pokreta koji narušavaju njenu

¹⁰⁷ Aufdermayer, Gesine (2015). *Migration in literarischen Werken: Identitätsbildung und Fremderfahrung in Texten von Aysel Özakin und Emine Sevgi Özdamar*. Hamburg: Diplomica Verlag. 14

¹⁰⁸ Okyayuz, Mehmet et al.(2013). *Migration - global processes caught in national answers*. Beč: Wiener Verlag für Sozialforschung. 158

¹⁰⁹ Aufdermayer, Gesine (2006). *Der Blick von der Brücke - Migration in Texten von Aysel Özakin und Emine Sevgi Özdamar*. 16

individualnost. Zbog straha od diskriminacije izbjegava kontakt s ljudima koji se ne uklapaju u njenu kategorizaciju.¹¹⁰

U prologu romana pod nazivom „Mala autobiografija“ Özakın kritičnim i ironičnim tonom prepričava svoje djetinjstvo od četvrte do 17. godine. Saznajemo da je pripovjedačica odrasla u Turskoj gdje su je učili da njena prva velika ljubav mora biti prorok Muhamed, a druga Atatürk. Poglavlje naglo završava državnim udarom izvršenim 12. rujna 1980. godine, danom koji autorica ironično opisuje kao dan kada su „generali u Atatürkovoj republici [zauzeli] vlast, kako bi je sačuvali od uništenja“.¹¹¹ Taj događaj predstavlja odlučujuću prekretnicu u biografiji autorice i u romanu. U prvom poglavlju radnju iznenada premješta u Berlin, 20 godina kasnije, no ne saznajemo kako je autorica onamo dospjela. Opisuje svoju književnu turneju po njemačkim gradovima, susrete s ljudima raznih profila i porijekla, te svoja razmišljanja, želje, stavove i strahove. Iako je književna turneja jedna od glavnih fabularnih okosnica, naglasak nije na njenim djelima iz kojih na turneji čita, nego na njenom identitetu Turkinje u Njemačkoj. Kako na turneji putuje vlakom, često proživljava neugodnosti zbog svojeg porijekla. Ponekad joj ostali putnici jednostavno upućuju ružne poglede, dok nekad načuje razgovore o tome kako je berlinski Kreuzberg bio lijepa četvrt prije nego li su onamo doselili Turci i ostale manjine. U medijima i javnosti često se govori o „problemu Turaka“ o kojima postoje razne predrasude. Özakın naglasak stavlja na stereotipe spram turske manjine i kulturnih praksi. Zastupa mišljenje da se ljude ne bi trebalo kategorizirati prema kulturi iz koje dolaze ili kojoj pripadaju. Također, prema njenim je riječima podjela na „dvije kulture“ (tursku i njemačku) i „dva svijeta“ idealistička i površna. S obzirom na odrastanje u drugoj kulturi proživljava određene teškoće u Njemačkoj, ali smatra da su generacijski jaz, hijerarhijska ideologija i različitosti među ljudima veći problem od međukulturnih razlika, nacionalnosti i etnija. No, to nisu jedine predrasude na koje skreće pažnju. Središnja je tema romana njen identitet kao turske žene i, prvenstveno, intelektualke u stranoj zemlji. Mnogi Nijemci Turkinje ne smatraju načitanim, obrazovanim individuama. Autorica se suprotstavlja stereotipima spram turskih žena, što se očituje iz sljedećeg pasusa:

„Neka znaju da nisam došla u njihovu zemlju živjeti na njihov račun, da nisam tek ovdje naučila što je civilizacija, da nisam glupa, da nisam ovisna o muškarcu,

¹¹⁰ Horrocks et al. *Turkish Culture in German Society Today*. 14, 15

¹¹¹ Özakın, Aysel (1992). *Die Leidenschaft der Anderen*. Hamburg: Luchterhand Literaturverlag. 13

pa i da znam francuski... Sve bih im to željela nabrojati kako bih se oslobodila njihovih predodžbi o turskim ženama.“

Ističe da svaka žena, neovisno o njenoj nacionalnosti, ima pravo na emancipaciju, pritom kritizirajući stav da su žene u Turskoj Atatürkovim reformama stekle dovoljna prava i dovoljan stupanj emancipacije. Prema njenim riječima žene iz orijentalnih krugova odrasle u patrijarhalnom društvu također imaju pravo na obrazovanje i intelektualni napredak. Na vidjelo izlazi rastrganost između njenog identiteta turske žene odrasle u patrijarhalnom društvu i samopouzdanе, samostalne intelektualke koja teži europskom mentalitetu i feminističkoj paradigmi. To se očituje iz odnosa glavne junakinje prema muškarcima, Maxu i Johannesu, u kojemu ne može uspostaviti ravnotežu. Ne želi biti shvaćena ni kao konzervativna Turkinja niti kao „raskalašena“ Europljanka. Nadalje, Özakın zagovara veću jednakost u žensko-muškim odnosima. Ne skriva svoj feministički stav, no paralelno kritizira feminizam koji u središte stavlja osjećaje žena, dok u potpunosti zanemaruje muškarce i njihovu emocionalnu stranu. Glavna junakinja ima potrebu iznijeti svoje mišljenje i stavove, ali joj svakodnevnu komunikaciju otežava nedovoljno znanje njemačkog jezika koji sve bolje govori, ali ne u jednakoj mjeri kao materinski jezik: „Moram šutjeti jer u pravom trenutku ne mogu naći prave riječi.“¹¹² Za razliku od drugih pisaca iz druge generacije Özakın u početku piše na turskom zbog nedovoljnog znanja njemačkog, a tek kasnije objavljuje tekstove na njemačkom. Činjenica da djela većinom piše i objavljuje na turskom veže ju uz prvu generaciju.

Važni motivi u romanu *Die Leidenschaft der Anderen* jesu „otuđenost“ i „nepostojanje domovine“. Tematska povezanost s prvom generacijom očituje se iz njenog pristupa alijenaciji od kolektiva, čijim dijelom želi biti. Međutim, odbija se identificirati s bilo kojom skupinom jer teži individualnosti, čime se izdvaja među predstavnicima obje generacije. S druge strane, druga generacija prihvaća svoj dvojni identitet. Iako je uz drugu generaciju veže svijest o hibridnosti njenog identiteta, Özakın se ne poistovjećuje ni s njemačkom niti s turskom kulturom, već djelić domovine i identiteta pronalazi samo u svojim tekstovima, u kojima traga za sintezom između svoje turske prošlosti i iskustava stečenih van domovine. Ako uzmemo u obzir njen odnos spram individualnosti i bivanja dijelom kolektiva, možemo zaključiti da Aysel Özakın, iako je autori konzultirane stručne literature, između ostalih i Nalan Saka, svrstavaju u drugu generaciju pisaca, čini tzv. „most“ između prve i druge generacije.

¹¹² Ibid. 104

Godine 1990. odlučila je napustiti Njemačku zbog ondašnje otvorene ksenofobije i diskriminacije spram stranaca. Preselila se u Cornwall u Engleskoj gdje i danas živi, piše i objavljuje knjige na engleskom. Ondje je sa slikarom i kiparom Bryanom Inghamom živjela sve do njegove smrti 1997. Još uvijek koristi njegovo prezime koje se može vidjeti i na naslovnicama njenih djela.¹¹³

5.2. Emine Sevgi Özdamar – književnica u potrazi za materinskim jezikom

Emine Sevgi Özdamar rođena je 1946. u Malatyi, a odrasla je u Istanbulu i Bursi. Prvi je put posjetila Njemačku u dobi od 18 godina. Od 1965. do 1967. radila je u tvornici u Zapadnoj Njemačkoj. Po povratku u Tursku upisala je školu glume da bi se nakon tri godine vratila u Njemačku gdje je nastavila glumačko obrazovanje. Özdamar se, zajedno s Arasom Örenom, u kazališnoj glumi okušala u brehtijanskom Kazalištu kolektiva, ali i na pozornici poznatih njemačkih kazališta, između ostalih i Volksbühne, a okušala se i na filmu. Kazalište će imati bitan utjecaj na njen literarni rad. Jednako kao Ören u *Berlinskoj trilogiji*, služiti će se tehnikom montaže i stvarati veze među različitim tekstovima unutar svog opusa¹¹⁴, posebice u romanima koji čine trilogiju *Sonne auf halbem Weg: Istanbul-Berlin Trilogie (Sunce na pola puta: Istanbulsko-berlinska trilogija, 1992. – 2003.)* i koji su povezani istom protagonisticom koja pripovijeda u prvom licu. Toj ćemo se trilogiji posvetiti kasnije u ovom poglavlju.

Njena knjiga o Ece Ayhanu, jednom od istaknutijih članova pjesničkog pokreta *İkinci Yeni*, pod naslovom *Kendi Kendinin Terzisi Bir Kambur - Ece Ayhan'lı Anılar, 1974 Zürich Günlüğü, Ece Ayhan'in Mektupları* („Grbavac kao krojač samog sebe“: Uspomena na Ece Ayhana, *Dnevnik iz 1974., Pisma Ece Ayhana*, 2007.) jedino je Özdamarino djelo napisano na turskom.

Autorica je brojnih djela, a na njemačkoj književnoj sceni probila se zahvaljujući svojim pričama koje su sakupljene u zbirku pod naslovom *Mutterzunge (Materinski jezik)*, objavljene 1990. godine na njemačkom jeziku; za njihov turski prijevod *Annedili* (2013.) zaslužan je Fikret Doğan. Zbirka se sastoji od četiri priče: *Mutterzunge, Großvaterzunge, Karagöz in Alamania* i *Karriere einer Putzfrau*. Za potrebe ovoga rada analizirat ćemo prve dvije priče, *Mutterzunge* i

¹¹³ Okyayuz, Mehmet et al.(2013). *Migration - global processes caught in national answers*. 158

¹¹⁴ Gezen, Ela E. (2018). *Brecht, Turkish Theater, and Turkish-German Literature: Reception, Adaptation and Innovation after 1960*. New York: Camden House.

Großvaterzunge, koje su tematski povezane problematikom jezika. Povezuje ih i ista junakinja koja u prvom licu pripovijeda o svojim iskustvima nakon što se iz Turske preselila u Njemačku. Saznajemo da je u stranom okruženju „izgubila“, tj. zaboravila svoj materinski jezik, turski. Da je jezično pitanje fabularna okosnica priča, očito je iz samog naslova zbirke. U njemačkom naslovu vidimo da je autorica izabrala kovanicu „Mutterzunge“, riječ koja u njemačkom ne postoji, umjesto riječi „Muttersprache“ koja znači „materinski jezik“. Već iz prve rečenice u priči saznajemo i to da materinski jezik protagonistice nije njemački: „In meiner Sprache heißt Zunge: Sprache.“¹¹⁵ (Na mome je jeziku „jezik“: jezik.). Naime, u njemačkom jeziku „Sprache“ i „Zunge“¹¹⁶ imaju različito značenje. „Sprache“ odgovara pojmu „jezik“ kao sustav glasova, gramatike, naglasaka, riječi i fraza kojima ljudi izražavaju svoje misli i osjećaje, dok je „Zunge“ jezik kao organ. U turskom jeziku, jednako kao i u hrvatskome, za obje riječi postoji tek jedan ekvivalent, „dil“, odnosno „jezik“.

Tematika jezika i identiteta u njenim djelima usko su povezane. Iako je vremenom ovladala njemačkim jezikom, on ne može zamijeniti njen materinski jezik jer „na stranom jeziku riječi nemaju djetinjstvo“.¹¹⁷ Uvođenje latinice umjesto arabice 1928. godine predstavlja kulturni preokret u povijesti Turaka, odnosno gubitak njihovog osmanskog identiteta. S druge strane, za Özdamar gubitak materinskog jezika znači raskidanje veza s vlastitom prošlošću, što ugrožava njen osobni identitet. Iz navedenih primjera očito je da autorica aludira na dvostruki gubitak identiteta – onaj koji su Turci doživjeli 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća udaljavanjem od osmanske prošlosti i onaj od 60-ih godina nadalje, kada se migranti, živeći u Njemačkoj, postupno otuđuju od turskog jezika i kulture. No, njen turski identitet nije nepovratno izgubljen jer će glavna težnja protagonistice biti jačanje veza s njenim korijenima. S jedne strane, zaboravljeni materinski jezik Özdamar će nastojati oživjeti učenjem arapskog jezika i pisma, na koji se referira kao na „jezik njenog djeda“ (njem. *Großvaterzunge*), s druge pak strane s pomoću njemačkoga, jezika koji joj je trenutno jedino sredstvo izražavanja, ali ne i zamjena za turski. U nastojanju da oživi zaboravljene riječi iz materinskog jezika, glavna se junakinja u više navrata prisjeća svojih roditelja i predaka koji su govorili turski. Autorica u tim dijelovima uklapa turske riječi u njemački tekst i na taj im način pokušava vratiti značenje i djetinjstvo, dok paralelno želi stvoriti most između jezika zemlje iz koje potječe i zemlje koju je odabrala za domovinu.

¹¹⁵ Özdamar, Emine Sevgi (2010). *Mutterzunge*. Berlin: Rotbuch Verlag (4. Auflage), 9

¹¹⁶ Definicija riječi „jezik“ preuzeta s Hrvatskog jezičnog portala (URL:

<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>)

¹¹⁷ Özdamar, *Mutterzunge*, 47

Özdamar je razvila poseban jezični stil što se vidi i u ovoj zbirci. Priče su napisane na njemačkom, no u tekstu se često javljaju neprevedene turske riječi. S druge strane, idiome i poslovice prevodi doslovno na njemački, dok molitve iz Kur'ana, izvorno napisane arabicom, transkribira na latinicu. Tako, primjerice, turski idiom „tatlı yiyelim, tatlı konuşalım“ prevodi doslovno kao „Wir müssen süß essen, süß reden.“ (Moramo jesti slatko i govoriti slatko). Idiom može nositi dva značenja: 1. život je kratak i u njemu si treba priuštiti određene užitke (može se koristiti kada se doista jede nešto slatko radi užitka), te 2. u komunikaciji s drugima i razgovoru o drugima potrebno je ostati pristojan i prizemljen. Ovaj se postupak autorice može shvatiti dvojako. Odabirom njemačkog kao književnog jezika i upotrebom turskih izraza u tekstu iskazuje vlastitu jezičnu i kulturnu hibridnost, a istodobno želi educirati čitateljsku publiku i pobuditi njen interes za koncepte i metafore iz turskog. Međutim, potpuno razumijevanje teksta moguće je tek uz poznavanje njemačkog i turskog; u suprotnom, čitatelju promiče Özdamarina igra riječima i značenjima.

Neki autori, poput Tefrika Ekiza, Emine Sevgi Özdamar svrstavaju u drugu generaciju, dok drugi poput Nalan Saka smatraju da pripada trećoj generaciji pisaca. Krajem 80-ih godina javlja se treća generacija pisaca koja je svjesna svojeg porijekla i pridaje važnost kulturi svojih predaka. Potaknuta sve intenzivnijim, suvremenim procesom globalizacije, otvorenije se suprotstavlja etničkoj, rasnoj i rodnoj stratifikaciji u njemačkom društvu. U fokusu treće generacije i dalje je pitanje identiteta, ali se njen pristup identitetu razlikuje od pristupa prve i druge generacije. Osjećaj nepripadanja i odbačenosti autori treće generacije zamijenili su osjećajem privilegiranosti odrastanja u dvjema kulturama. Procesom globalizacije mijenjaju se tradicionalni kulturni identiteti, a javljaju se noviji, dvojni identiteti o kojima ranije piše druga generacija. Autori treće generacije, čiji je identitet također hibridan, potiču na dijalog između njemačke i turske kulture, inkluziju turske u dominantnu, njemačku kulturu, odnosno njihovu fuziju. Izražavaju želju da se multikulturalnost održi, a diskriminacija privede kraju s ciljem skladnog suživota Nijemaca, Turaka i drugih manjina. Zalažu se za prihvaćanje različitosti i poštivanje različitih kulturnih identiteta, empatiju i toleranciju među različitim kulturama.¹¹⁸ Po Özdamarinom pristupu tematici identiteta njenu *Istanbul-Belin Trilogie (Trilogija Istanbul-Berlin)* možemo svrstati među djela proizašla iz pera treće generacije. Trilogija se sastoji od triju autobiografskih romana: *Das Leben ist eine Karawanserei, hat zwei Türen, aus einer kam ich rein, aus der anderen ging ich raus* (1992.; *Život je karavansaraj, ima dvoja vrata, na jedna sam ušla na druga izašla*, 2018.), *Die Brücke vom Goldenen Horn (Most Zlatni rog*, 1998.),

¹¹⁸ Saka, Nalan. *Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım*. 1882 ff.

Seltsame Sterne starren zur Erde (Neobične zvijezde zure prema Zemlji, 2003.). Romani su povezani glavnom junakinjom koja u prvom dijelu opisuje svoj život u Turskoj 50-ih i 60-ih godina, sve do odlaska u Njemačku 1965. godine. Njen prvi posjet Njemačkoj tematizira se u drugoj knjizi, *Most Zlatni rog*, u kojoj se radnja smješta prvo u Berlin, a potom u Istanbul i njegov politički, društveni i kulturni kontekst. Most, po kojemu je djelo dobilo ime, nosi značenje poveznice između Istoka i Zapada, na što autorica aludira smještanjem radnje u Berlin i Istanbul. U trećem romanu autorica piše o svom životu u Njemačkoj 1976. i 1977. godine.

Das Leben ist eine Karawanserei drugi je roman Emine Sevgi Özdamar, objavljen 1992. na njemačkom. Roman je preveden na brojne europske jezike, a 2018. ga je s njemačkog na hrvatski prevela Slavija Kabić. Za njega je Özdamar primila brojne nagrade, između ostalih i Ingeborg Bachmann (1991.), Walter Hasenclever (1992.) i Adelbert von Chamisso (1999.). Radi se o autobiografskom romanu u kojem Özdamar piše o djevojčici koja se rodila u Malatyi, njenim selidbama s obitelji u Istanbul, Bursu i Ankaru te, konačno, njenom odlasku u Njemačku. Njena obitelj živi u siromaštvu. Oca zbog posla često nema kod kuće, a glavnu brigu o Emine i njenoj braći vodi baka Ayşe. U djelu se isprepliću privatni život Eminine obitelji i politički život Turske od kasnih 1940-ih do sredine 1960-ih godina.

Roman obiluje zanimljivim izmjenjivanjem turskog i njemačkog jezika. Ta se miješanja očituju na semantičkoj, morfosintaktičkoj i fonološkoj razini. Jedna od posebnosti turske onomastike jest ta da se mnogi leksemi u njihovom osnovnom gramatičkom obliku koriste kao osobna imena. Emine Özdamar to pokušava prikazati u romanu prevodeći njihova značenja na njemački. Osobna ženska imena kao što su Seher i Karagül autorica ne ostavlja u originalu, kako je uobičajeno kod prevođenja, nego ih prevodi doslovno kao Vrlo Rana Zora i Crna Ruža. Međutim, ne prevodi samo osobna imena nego i brojne idiome i poslovice. Primjerice, jedna od fraza prisutna u romanu je „Nek' vam Allah udijeli ugodu.“¹¹⁹, što predstavlja doslovan prijevod turskog izraza „Allah rahatlık versin“. Na morfološkoj se razini interferencija susreće, primjerice, u riječi „odaliks“, od turske riječi „odalık“ (ljubavnica), na koju je autorica dodala jedan od njemačkih sufiksa za množinu –s i time stvorila pluralni oblik riječi. Također, na mnogim se mjestima u romanu miješanje javlja i na fonološkoj razini. Tako autorica zvuk grickanja suncokretovih sjemenki u njemački, odnosno hrvatski tekst inkorporira kao „çitçitçitçit(...)“¹²⁰, a zvuk zveckanja tespiha kao „çikçikçikçikçikçik(...)“.¹²¹ Miješanje jezika u

¹¹⁹ Özdamar, Emine Sevgi (2018). *Život je karavansaraj: ima dvoja vrata na jedna sam ušla na druga izišla*. Zagreb: Leykam international. 20

¹²⁰ Ibid. 92

¹²¹ Ibid. 72

njenim je djelima postalo, kako navodi Güde, navikom i načelom samog pisanja. No, ne radi se samo o miješanju turskog i njemačkog jezika, već i o miješanju usmene i pisane komunikacije, kazališta i proze, njemačke i turske književnosti, bajki i poslovice.¹²² Važno mjesto u njenim djelima zauzima islamska tradicija. Naime, u djelu često susrećemo opise bajrama, dnevnih molitvi, uzimanja abdesta prije molitvi i dana posta u mjesecu ramazanu. Također, autorica nerijetko na latinicu transkribira ajete iz Kur'ana i muslimanskih molitvi (najčešće iz sure El-Fatiha). Tu možemo govoriti o postupku intertekstualnosti, kojim Özdamar u roman inkorporira i stihove iz pjesama *Kitabe-i Seng-i Mezar* i *Gideyarak* iz zbirke Orhana Velija pod naslovom *Bütün Şiirleri*, citira Nazima Hikmeta, i služeći se orijentalnim pripovjednim stilom¹²³ prepričava bajku o kamenu strpljenja (*Sabır Taşı Masalı*), priču o Lejli i Mecnunu i spominje Karagöza i Hacivata iz turskog kazališta sjena znanog kao *karagöz*. Iz intertekstualnog karaktera djela možemo zaključiti da Özdamar prihvaća svoj turski identitet i odaje počast kulturi u kojoj je odrasla, dok je istodobno pokušava približiti čitateljima. Ne negira tradiciju već ju uključuje u literarnu igru, čime tradicija postaje materijalom za njeno stvaralaštvo. Budući da autorica kasnije u trilogiji piše o putovanju u Njemačku i tamošnjem životu, možemo reći i da teži fuziji tradicionalne, turske i nove, njemačke kulture i potiče na međukulturni dijalog. Prihvaća svoju pozadinu i činjenicu da je odrastanjem u Turskoj i životom u Njemačkoj razvila hibridni identitet.

Njeni tekstovi naišli su na podijeljena mišljenja. Dok su kod nekih njen poetski jezik, jezično miješanje, igre riječima i orijentalni stil pripovijedanja naišli na pohvale, kod drugih su izazvali kritiku.¹²⁴ Prema riječima Marion Dufresne, Özdamar svoju slavu može zahvaliti upravo „jedinstvenoj čaroliji jezika“ na kojem stvara, a razlog zašto njen jezični stil kod jednog dijela publike nije izazvao jednako oduševljenje jest, kako navodi, slabije znanje ili nepoznavanje turskog jezika jer je glavna predispozicija za razumijevanje njenih tekstova upravo poznavanje turskog. Također, napominje i to da su mnogi turski čitatelji prilikom čitanja turskog prijevoda doživjeli razočaranje jer su se u prijevodu izgubile značajne igre riječi koje čitateljskoj publici iz neorijentalnih krugova zvuče egzotično.

¹²² Güde, Elisabeth. *Zur Poetik der Sprachmischung bei Emine Sevgi Özdamar - Eine Spurenlese*. Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 2(26): 21-39. 22

¹²³ Turske bajke obično počinju uvodnom rečenicom „Bir varmış, bir yokmuş“, koja se u ovom dijelu javlja u doslovnom prijevodu „Bilo jednom, bilo nijednom (...)“. Usp. Özdamar, *Život je karavansaraj*, 158

¹²⁴ Hutchinson, Peter; Minden, Michael (2010). *Landmarks in the German Novel, Volume 2*. Bern: Peter Lang, AG, International Academic Publishers. 93

5.3. Feridun Zaimoğlu – Kanak koji piše „književnost potresenosti“

Feridun Zaimoğlu rođen je 1964. u gradu Bolu na sjeverozapadu Turske. Obitelj mu se preselila u Njemačku kada je imao pet mjeseci, a otac mu je dvije godine prije njegova rođenja otišao u Njemačku na rad. Živjeli su u Berlinu, da bi se nakon pet godina preselili u München. Već se početkom školovanja susreo s diskriminacijom jer su ga svrstali u razred s djecom koja su sporije usvajala gradivo, iako onamo nije pripadao.¹²⁵ U Münchenu je završio srednju školu i upisao studij medicine po želji svojih roditelja. Tijekom studija shvatio je da ga zanima umjetnost te je paralelno upisao studij umjetnosti na Sveučilištu u Kielu, gdje živi od 1985. Danas je poznat kao autor, slikar, scenarist i novinar. Piše kolumne za časopise i novine *Zeit-Magazin*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Frankfurter Rundschau* i *Zeit*, a često gostuje i u raznim televizijskim emisijama.¹²⁶ Tekstove mu objavljuju poznate njemačke nakladničke kuće kao što su Fischer i Kiepenheuer & Witsch.¹²⁷

U 90-im godinama počinje pisati knjige na njemačkom kojima privlači pozornost javnosti. Već u prvim tekstovima tematizira drugu i treću generaciju turskih migranata koji žive u Njemačkoj. Kako piše Cheesman, Zaimoğlu je 1995. postao zagovornikom druge i treće generacije turske manjine i ostalih politički i rasno diskriminiranih migranata. Njegova su djela medij, kroz njih progovara u ime svih multikulturalnih, „dvostrukih“ migranata: onih koji su migrirali iz ruralne u urbanu Tursku, a potom u urbanu Njemačku.¹²⁸ Proslavio se zahvaljujući monografiji provokativnog naslova *Kanak Sprak: 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft* (*Jezik Kanaka: 24 disonantnih s margine društva*), objavljenoj 1995. godine na njemačkom jeziku, kojom je dao svoj doprinos njemačkoj kulturi s margina, ali također njemačkom društvu udijelio oštru kritiku. Ovo literarno djelo možemo uvrstiti u žanr tzv. „književnosti potresenosti“ (njem. *Betroffenheitsliteratur*). Riječ je o književnom žanru čija je produkcija i danas u uzletu. Djelo u okviru ovog žanra može biti napisano u formi monografije dužine romana ili pak niza kratkih priča sakupljenih u zbirku. Međutim, književnost potresenosti ne

¹²⁵ Haldan, Aykut; Gündüz, Çiğdem Turaç. *Feridun Zaimoğlu'nun „Kopfstoff“ adlı eserine dilsel, toplumsal ve çevirebilimsel bir bakış*. Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, Volume 3, Issue 2, 2019, 117 – 123. 119

¹²⁶ Herzog, Friederike (2010). *Feridun Zaimoglus Werke "Kanak Sprak" und "Kopfstoff": Migrationsliteratur der zweiten und dritten Generation*. Norderstedt: GRIN Verlag. 4

¹²⁷ Ernst, Thomas. *Von ‚Kanaken‘ und ‚Alemannen‘, ‚Arierdödeln‘ und ‚Schamlippenmodellen‘. Ethnische und geschlechtliche Identitäten in Feridun Zaimoğlus Kanak Sprak*. U: Bartholomäus Figatowski et.al. (Hg.): *Making of Migration*. Münster: Westfälisches Dampfboot, 2007, S. 181-193. 182

¹²⁸ Cheesman, Tom. *Akçam – Zaimoğlu – ‘Kanak Attak’: Turkish Lives and Letters in German*. German Life and Letters 55:2, travanj, 2002. 181 ff.

treba poistovjećivati s autobiografijom. Autori koji je pišu nisu poznate osobe iz javnog života, već će se proslaviti tek po objavljivanju priča o obitelji, krugu poznanika i iskustvu koje ih je obilježilo. Također, književnost potresenosti ne tematizira život pisca u širem smislu nego neki konkretan događaj iz njegovog života, npr. proživljenu traumu.¹²⁹ Chantelle Warner književnost potresenosti čak opisuje kao „društvenu autobiografiju“ (eng. *social autobiography*) zato što životna priča individue predstavlja jedinstven dio priče cijelog kolektiva kojemu pripada. Te individue svjedoče proživljenim iskustvima pripadnika vlastite supkulture.¹³⁰

Monografija se sastoji od uvodnog poglavlja i niza od 24 fiktivnih intervjua s mladićima turskog porijekla koji se međusobno razlikuju s obzirom na socijalni status i društvene uloge. Zaimoğlu kroz monologe predstavlja mladiće raznih profila, od repera, svodnika, jednog pacijenta s psihijatrijske ustanove, transseksualca i nekolicine nezaposlenih, do jednog sociologa i pjesnika. Unatoč razlikama međusobno si nalikuju: svi su oni individue koje žive na margini njemačkog društva. U tim se intervjuima ne daje stvaran prikaz turske manjine i njihovog načina života nego prikaz izabranih pojedinaca koji svojim ponašanjem odstupaju od cjeline.

Turska mladež u Njemačkoj, odnosno druga i treća generacija, razvila je vlastitu kulturu i vlastite sociolekte. Zaimoğlu te sociolekte nastoji približiti čitateljskoj publici tako što konstruira tzv. *Kanak Sprak*, koji bih za potrebe rada arbitrarno prevela kao kanački jezik, i po kojemu su ti sociolekti u konačnici dobili ime.¹³¹ Thomas Ernst Zaimoğluov kanački opisuje kao hibridni, umjetni jezik koji je ujedno autentična replika sociolekata migrantskog miljea.¹³² U uvodnom dijelu pisac pojašnjava što je tzv. *Kanak Sprak* i koje su njegove odlike: „Oдавno su [Kanaci] razvili svoj podzemni kodeks i govore vlastitim žargonom: kanačkim jezikom,

¹²⁹ Sukrow, Bianca (2015). *Der Fall des Falles: Literarische Phänomene in psychiatrischen, neurowissenschaftlichen und autobiografischen Fallgeschichten*. Hildesheim: Georg Olms Verlag AG. 279

¹³⁰ Warner, Chantelle (2013). *The Pragmatics of Literary Testimony: Authenticity Effects in German Social Autobiographies*. New York: Routledge. 28

¹³¹ Haldan et al. *Feridun Zaimoğlu'nun „Kopfstoff“ adlı eserine dilsel, toplumsal ve çeviribilimsel bir bakış*, 119

¹³² Ernst, Thomas. *Von ‚Kanaken‘ und ‚Alemannen‘, ‚Arierdödeln‘ und ‚Schamlippenmodellen‘*. Münster: 2007, 182

vrstom kreolskog¹³³ ili rotvelškog jezika¹³⁴, koji obuhvaća tajne kodove i znakove.“¹³⁵ Kanački je jedna vrsta žargona koja nalikuje slobodnom stilu (eng. *freestyle*) u rap glazbi, što nas vodi do zaključka da je procesom globalizacije na jezik, uz njemačku i tursku, utjecala i američka hip-hop kultura. Još jedna odlika ovog jezika je nizanje rečenica nepravilno odvojenih interpunkcijskim znakovima, umetanje arbitrarnih pauza, upotreba improviziranih izraza, a često i psovki, tabu riječi, vulgarizama, te odmilica na njemačkom. Mimika i gestika predstavljaju važan aspekt komunikacije među sugovornicima.¹³⁶

U ovom se tekstu turski leksemi ne pojavljuju u njihovom izvornom obliku kao kod Emine Sevgi Özdamar nego, rekla bih, u formi germaniziranih turcizama ili hibridnih tvorenic jer su prezentni na indirektan način. Primjerice, riječ *Alemanne* (Nijemac) koja se pojavljuje u tekstu nastala je dodavanjem njemačkog sufiksa *-e* na turski leksem *alman*, u značenju „onoga što/koji ima obilježja svojstvena njemačkoj kulturi odnosno pozadini“. Jedino se u uvodnom poglavlju javljaju dva turska idioma – *gözüm* i *gözümün nuru*. Zaimoğlu ih u tekstu semantički ne adaptira za njemačku publiku nego ih prevodi kao *mein Auge* (oko moje) i *mein Augenlicht* (svjetlost moga oka). Ti se idiomi koriste, primjerice, prilikom tepanja djeci i na hrvatski bismo ih mogli prevesti kao „moje zlato“ i „moje sunce“. Autor napominje da će u intervjuima takve izraze zamijeniti onima iz njemačkog žargona poput *Bruder* (brate) jer ne želi da se njegov jezični stil okarakterizira kao *blumige Orientalensprache* (otrcani orijentalni jezik). Već iz toga vidimo da jezik teksta neće biti puka mješavina turskog i njemačkog. Čak štoviše, autor daje naslutiti da će izbjegavati izravno koristiti riječi iz turskog, a njemački ostaviti primarnim jezikom izražavanja. Na taj se način Zaimoğlu svjesno distancira od turske kulture.

Kanaci u djelu turski govore neispravno, a ni njemački ne govore sasvim tečno. Vokabular Kanaka sastoji se od zamršenih i hibridnih riječi i poslovice koje kao takve ne postoje niti u jednom od dvaju jezika. Hibridizacijom jezičnih struktura autor upućuje na hibridnost identiteta druge i treće generacije doseljenika koja je rezultat međusobnih utjecaja kulturnih identiteta. Spomenute generacije ekvilibriraju između dviju kultura, što u konačnici

¹³³ Prema definiciji na stranici Hrvatski jezični portal kreolske jezike možemo definirati kao „kontaktne jezike nastale u prekomorskim europskim kolonijama na temelju pojednostavljenih europskih jezika i pod utjecajem domorodačkih jezika“. URL: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (Pristupljeno 11.2.2022.)

¹³⁴ *Rotwelsch*, ili u vlastitom prijevodu rotvelški, jest njemački idiom specifičan za „marginalne društvene skupine bliske kriminalnom miljeu“. Natuknica *tajni jezici* na *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60225> (Pristupljeno: 11.2.2022.)

¹³⁵ Zaimoğlu, Feridun (2004). *Kanak Sprak: 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft*. Hamburg: Rotbuch Verlag, 6. izdanje. 13

¹³⁶ Zaimoğlu, *Kanak Sprak*. 13

dovodi do njihove kreolizacije, odnosno stvaranja novog kulturnog i jezičnog entiteta. Osim na jezičnom planu, to vidimo i iz činjenice da protagonisti, potomci gastarbajtera pridošlih 50-ih i 60-ih godina, prihvaćaju svoju hibridnost, identificirajući sebe kao „one druge“ Nijemce, a ne kao Turke, ali ne prihvaćaju marginalni položaj u zajednici kojemu se otvoreno suprotstavljaju. Kroz monologe likova autor upućuje kritiku na račun Nijemaca zbog diskriminirajućeg odnosa prema manjinama, osjetne društvene i kulturne hegemonije i eksploatacije radne snage s ciljem jačanja državne ekonomije. Također, skreće pažnju na stigmatizaciju turske manjine kao rubne skupine, što vidimo iz sljedećeg primjera:

„*Kakav je život Kanaka u Njemačkoj* pitanje je koje sam postavljao sebi i drugima. Kanak, etiketa koja nakon više od 30 godina imigracijske povijesti Turaka nije samo pogrdan naziv, već i ime koje su djeca gastarbajtera druge, a posebice treće generacije, zadržala iz ponosa i inata.“¹³⁷

Diskriminacija dominantne kulture nad manjinskom očituje se već iz nadjenutih epiteta „Kanak“ i „Kümmeltürke“. Na osjećaj neprihvaćenosti u dominantnoj zajednici upućuju i fraze poput „punih kufera“ i „tankih živaca“¹³⁸ na koje Turci nerijetko nailaze u javnosti. Iz tog razloga Njemačku ne smatraju svojim domom, a Tursku smatraju samo zemljom za ljetovanje. Prema Cheesmanu, Feridun Zaimoğlu je utemeljio pojam „Kanak“ kao kulturnu etiketu kako bi ukazao na izvještačenost konvencionalno pripisanih identiteta, ne samo turskoj nego i drugim manjinama, koji vuku korijene iz kolonijalne prošlosti i postkolonijalnih migracija.¹³⁹

Jednako kao Emine Sevgi Özdamar, Zaimoğlu neki autori, poput Nalan Sake, svrstavaju u drugu generaciju, a drugi, poput Cana Özbera, u treću generaciju pisaca. Uzmemo li u obzir monografiju *Kanak Sprak*, svrstala bih ga u autore druge generacije. Naime, likovi iz njegove monografije svjesni su hibridnosti njihovog kulturnog identiteta, ali oni za razliku od glavne junakinje u Özdamarinom romanu *Život je karavansaraj* ne tragaju za turskim korijenima niti traže inkluziju turske kulture u njemačku, nego se čak distanciraju od kulturnih praksi njihovih roditelja. Oni su razvili nove kulturne prakse, koje se ne mogu poistovjetiti ni s tradicionalnima niti s dominantnima. Također, sami sebe ne identificiraju kao Turke ili Nijemce, već kao „one druge Nijemce“ i kao takvi žele biti uključeni u njemačko društvo i kulturu.

¹³⁷ Ibid. 9

¹³⁸ Ibid. 10

¹³⁹ Cheesman, Tom. *Akçam – Zaimoğlu – ‘Kanak Attak’*. 187

Tematiku iz djela *Kanak Sprak* Zaimoğlu će preslikati na svoje djelo iz 1998. pod naslovom *Koppstoff: Kanaka Sprak vom Rande der Gesellschaft (Bošča: Jezik Kanakinja s margine društva)*¹⁴⁰, u kojemu će predstaviti žene migrantskog porijekla s margine društva, žene višeg socijalnog statusa od muškaraca iz prethodne monografije.¹⁴¹ I u dvijetisućitima je aktivan na njemačkoj književnoj sceni, a u novijim se djelima više fokusira na mlade, samouvjerene muslimanske žene, primjerice, u romanu *Leyla* (2006.) i u drami *Schwarze Jungfrauen (Crne djevice, 2006.)*. Za svoja je djela primio brojne nagrade, među kojima i nagrade Ingeborg Bachmann (2003.) te Adalbert von Chamisso (2005.).¹⁴² U Njemačkoj je svojim djelima pobudio interes javnosti za život marginalnih skupina, a njegova interpretacija kanačkog potaknula je književnu i filmsku produkciju o Kanacima i njihovom jeziku. Zaimoğlu si je time osigurao titulu jednoga od najvažnijih predstavnika, ne samo tursko-njemačke književnosti, nego i suvremene njemačke književnosti.

6. Zaključak

Glavna je tema ovoga rada migrantska književnost turskih pisaca koja je nastajala u Njemačkoj između 60-ih i 90-ih godina 20. stoljeća. Tursko-njemačke autore koji u tom periodu stvaraju može se svrstati u dvije, odnosno tri generacije. Prilikom podjele pisaca u generacije konzultirani su znanstveni radovi autora koji su se već ranije bavili turskom migrantskom književnošću. Cilj rada bio je analizom odabranoga književnog korpusa nekolicine turskih

¹⁴⁰ *Koppstoff* je izraz u žargonu pod kojim se misli na maramu odnosno rubac koji se veže oko glave. Autor ga je upotrijebio umjesto književnog izraza *Kopfstoff* i time popularizirao njegovu upotrebu. Kako bih skrenula pažnju na činjenicu da izraz *Koppstoff* iz njemačkog naslova ne potječe iz njemačkog standardnog jezika, u prijevodu sam odlučila koristiti izraz *bošča* koji u hrvatskom, za razliku od pojmova *marama* ili *rubac*, također ne pripada standardu.

¹⁴¹ Ernst, Thomas. *Von ‚Kanaken‘ und ‚Alemannen‘, ‚Arierdödeln‘ und ‚Schamlippenmodellen‘*. 182

¹⁴² Haldan et al. *Feridun Zaimoğlu'nun „Kopfstoff“ adlı eserine dilsel, toplumsal ve çeviribilimsel bir bakış*, 119

autora i uz pomoć stručne literature utvrditi sličnosti i razlike u obradi tematike alijenacije od društva, diskriminacije, jezične problematike i, u prvom planu, kulturnog identiteta između prvog i drugog naraštaja tursko-njemačkih pisaca. Jedno od težišta rada također je bilo ispitati u kojoj je mjeri prva, odnosno druga generacija priklonjena s jedne strane turskim, a s druge strane njemačkim kulturnim praksama. Prilikom usporedbe sličnosti i razlika unutar iste generacije i među različitim generacijama potrebno je osvijestiti da se kod analiziranih djela u nekim slučajevima radi o različitim tekstnim vrstama i da su ta djela ponekad publicirana s velikim vremenskim odmakom.

Prva generacija, iz koje smo izdvojili Arasa Örena, Yüksela Pazarkayu i Güneya Dala, počinje s literarnom produkcijom još za vrijeme boravka u Turskoj, a nastavlja pisati u Njemačkoj od 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, isprva na turskom, a kasnije i na njemačkom. Među predstavnicima druge generacije, koji djela počinju publicirati u 80-im i 90-im godinama, istaknuli smo Aysel Özakın, Emine Sevgi Özdamar i Feriduna Zaimoğlu. Druga je generacija bolje ovladala njemačkim jezikom nego prva, stoga svoja djela piše i objavljuje na njemačkom jeziku. Međutim, Aysel Özakın, za razliku od ostalih, svoja prva djela piše već u 70-im godinama na turskom jeziku, a tek kasnije počinje stvarati na njemačkom, što ju veže i uz prvu generaciju pisaca.

Glavna tematika koja okupira i povezuje autore prve generacije su prvi susreti s nepoznatom kulturom, otvorena diskriminacija spram manjina, osjećaj alijenacije od ostatka društva, eksploatacija radne snage, jezična barijera, čežnja za domovinom i nepovoljni životni i radni uvjeti turskih gastarbajtera. U počecima pišu društveno angažiranu književnost, da bi kasnije u svojim tekstovima sve intenzivnije tematizirali pojam identiteta. Autori prve generacije, kao primjerice Aras Ören, polaze od gubitka osobnog identiteta u novom okruženju, a vremenom razvijaju svijest o gubitku tradicionalnog kulturnog i stvaranju hibridnog identiteta kao rezultata miješanja tradicionalnih i novih kulturnih praksi. To ih tematski veže uz pisce drugog naraštaja, u čijem će fokusu biti upravo njihov dvojni identitet. Iako pisci iz prve generacije razvijaju svijest o hibridnom identitetu, bitno je naglasiti da su i dalje priklonjeniji turskoj kulturi uz koju su neposredno vezani. Pazarkaya uz problematiziranje kulturnog identiteta traga i za kulturnom sintezom, dok Güney Dal već u prvoj fazi svojeg stvaralaštva ukazuje na neodlučnost migranata koji se ne mogu opredijeliti za život u jednoj od dviju kultura. Također, autori nerijetko upućuju kritiku Nijemcima zbog otvorene ksenofobije, dok spram svojih sunarodnjaka gaje snažno suosjećanje.

Za razliku od prve generacije, druga je generacija rastrgana među dvjema kulturama – one iz koje potječu njihovi roditelji i one u kojoj žive i odrastaju – zbog čega se ne osjećaju pripadnicima niti jedne od tih dviju kultura. Likovi u njihovim djelima lišeni su individualnog i kolektivnog identiteta te razvijaju hibridni identitet, čije začetke susrećemo u tekstovima prvog naraštaja. Junaci u tekstovima zauzimaju mjesto u trećem prostoru koji je dio i turske i njemačke kulture, a istovremeno se ne može uvrstiti niti u jednu od njih. Iz tog razloga druga generacija ima osjećaj nepripadanja i nepostojanja vlastite domovine. Aysel Özakın dio domovine pronalazi samo u svojim tekstovima, dok glavna junakinja u Özdamarinoj priči *Mutterzunge* kroz upoznavanje svojih turskih korijena traga za vlastitim identitetom. S druge strane, Zaimoğlu se distancira od turske kulture i piše o novom kulturnom entitetu koji se razvio na margini njemačkog društva. Na svoju hibridnost pisci skreću pažnju interferencijama između turskog i njemačkog, pa čak i hibridnim tvorenicama koje ne postoje niti u jednom od dvaju jezika. Stoga je preduvjet za potpuno razumijevanje njihovih tekstova poznavanje obiju kultura i oba jezika.

U okviru rada izdvojili smo i značajke treće generacije tursko-njemačkih pisaca, budući da se u stvaralaštvu Emine Sevgi Özdamar isprepliću obilježja druge i treće generacije. Pisci trećeg naraštaja nastavljaju tematizirati svoj hibridni kulturni identitet, ali ih od druge generacije diferencira činjenica da su osjećaj nepripadanja zamijenili osjećajem privilegiranosti zbog odrastanja u dvjema kulturama. Potiču na dijalog između njemačke i turske kulture, inkluziju turske u dominantnu kulturu, odnosno njihovu fuziju. Ne negiraju tradiciju nego ju, čak štoviše, prihvaćaju i uključuju u književno stvaralaštvo, što se vidi u Özdamarinom romanu *Život je karavansaraj*.

Na temelju analize tematike identiteta i jezičnog pitanja možemo zaključiti da među generacijama ne postoje strogo determinirane granice, budući da među autorima različitih naraštaja, uz različitosti, nalazimo brojne sličnosti. No, postoje određeni, već navedeni kriteriji kao što su tematika, jezik i razdoblje stvaralaštva, prema kojima autore radi preglednosti možemo svrstati u prvu, drugu ili čak treću generaciju, iako se ta obilježja često isprepliću. Autori su vlastiti kulturni identitet kroz vrijeme počeli poimati na drugačiji način. Isprva nesigurni, diskriminirani migranti, koji su dolaskom u nepoznatu sredinu izgubili svoj identitet, zatim integracijom razvili hibridni identitet, ali izgubili domovinu, na koncu su prigrlili tradiciju svojih roditelja i stvorili novi kulturni entitet i vlastiti sociolekt, te si time osigurali bitno mjesto u njemačkom društvenom, kulturnom i političkom životu.

7. Popis bibliografije

Primarna literatura:

1. Dal, Güney (1979). *Wenn Ali die Glocken läuten hört*. Berlin: Gerald Fritsch und Stefan Fritsch Buchverlag. 2. izdanje
2. Ören, Aras (1981). *Bitte nix Polizei: Kriminalerzählung*. Berlin: Claassen Verlag, 1. izdanje.
3. Özakin, Aysel (1992). *Die Leidenschaft der Anderen*. Hamburg: Luchterhand Literaturverlag.
4. Özdamar, Emine Sevgi (2010). *Mutterzunge*. Berlin: Rotbuch Verlag, 4. izdanje.
5. Özdamar, Emine Sevgi (2018). *Život je karavansaraj: ima dvoja vrata na jedna sam ušla na druga izišla*. Zagreb: Leykam international.
6. Pazarkaya, Yüksel (2002). *Ich und die Rose*. Hamburg: Rotbuch Verlag.
7. Zaimoğlu, Feridun (2004). *Kanak Sprak: 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft*. Hamburg: Rotbuch Verlag, 6. izdanje.

Normativni priručnici:

1. Oraić Tolić, Dubravka (2011). *Akademsko pismo: Strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente*. Zagreb: Naklada Ljevak. Bibliotheca Academica.

Sekundarna literatura:

1. Anić, Vladimir; Goldstein, Ivo (2007). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.
2. Asutay, Hikmet; Çarıkçı, Tuğba. (2015). *Göçün Ellinci Yılında Almanya'da Yükselen Değer: Türk-Alman Göçmen yazını*. HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (5) , 17-32.
3. Asutay, Hikmet; Çelik, Jale Aylin. *Göçmen Yazını Yazarı Emine Sevgi Özdamar'ın „Mutterzunge“ Adlı Eserinde Dilsizlik Sorunsalına Bakış*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2015; 17(2): 283-296.
4. Asutay, Hikmet, Çelikten, Sema. *Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız'ın „Alman Ekmeği“ Açısından Bakış*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2013; 26(1): 211-220.
5. Aktürk, Aysegül (2009). *Interkulturelles Lernen am Beispiel von türkischer Migrantenliteratur im Deutschunterricht*. Hamburg: Diplomica Verlag.
6. Aufdermauer, Gesine (2006). *Der Blick von der Brücke - Migration in Texten von Aysel Özakin und Emine Sevgi Özdamar*. Norderstedt: GRIN Verlag.

7. Aufdermauer, Gesine (2015). *Migration in literarischen Werken: Identitätsbildung und Fremderfahrung in Texten von Aysel Özakin und Emine Sevgi Özdamar*. Hamburg: Diplomica Verlag.
8. Aytaç, Gürsel. *Sprache als Spiegel der Kultur: Über Emine Sevgi Özdamars Roman 'Das Leben ist eine Karawanserei'*. Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 0(10): 1-6.
9. Balcı, Umut; Akgün, Medeni (2018). *Emine Sevgi Özdamar'ın Mutterzunge adlı eserindeki kalıp ifadeler ve Türkçe çevirisindeki karşılıkları*. Social Sciences Studies Journal 4(19) 2097-2103.
10. Biagini, Antonello (2012). *Povijest moderne Turske*. Zagreb: Srednja Europa.
11. Boyacı, İsmail. *Yüksel Pazarkaya Örneğinde Göçmen Türk Aydınında Kimlik Problemi ve Çözümü*. Turkish Studies 5 (2), 2010, 878-896.
12. Buz, Metin (2003). *Literatur der Arbeitsemigration in der Bundesrepublik Deutschland: Eine literatursoziologische Studie zu Thematik, Schreibweise und Sprachgebrauch in Texten der 1. und 2. Generation der Arbeitsemigranten sowie Überlegungen zur Definitions- und Definierungsproblematik der Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik*. Marburg: Tectum Verlag.
13. Cambi, Fabrizio (2008). *Gedächtnis und Identität: die deutsche Literatur nach der Vereinigung*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH.
14. Caner, Firat (2017). *Alfabeden Alfabeye Zorunlu Göç: Türk Edebiyatında Bir "Sözde Transkripsiyon" Vakası*. The Migration Conference 2017 (pp.147-152). Atena, Grčka.
15. Cheesman, Tom. *Akçam – Zaimoğlu – 'Kanak Attak': Turkish Lives and Letters in German*. German Life and Letters 55:2, travanj, 2002.
16. Chiellino, Carmine (1995). *Am Ufer der Fremde: Literatur und Arbeitsmigration 1870-1991*. Stuttgart: Verlag J. B. Metzler.
17. Chiellino, Carmine (2007). *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch: mit 77 Abbildungen*. Stuttgart: Springer-Verlag GmbH.
18. Chin, Rita (2009). *The Guest Worker Question in Postwar Germany*.
19. Colvin, Sarah; Davies, Peter (2008). *Masculinities in German Culture*. New York: Camden House.
20. Çelikleş Ekti, M. *Türken in der Bundesrepublik Deutschland: Demographische Struktur der türkischen Gesellschaft in der Bundesrepublik Deutschland*. // Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2009 Güz (11), str. 21-35.
21. de la Brosse, Renaud; Holt, Krostoffer (2019). *Media and Journalism in an Age of Terrorism*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
22. Deleuze, Gilles; Guattari, Félix; Brinkley, Robert. *What Is a Minor Literature?* *Mississippi Review*, Winter/Spring, 1983, Vol. 11, No. 3, *Essays Literary Criticism* (Winter/Spring, 1983), pp. 13-33.

23. Dufresne, Marion. *Emine Sevgi Özdamar Mutter(s)zunge. Der Weg zum eigenen Ich.* Germanica [Online], 38. 2006.
24. Ecevit, Yıldız (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar.* Istanbul: İletişim Yayınları.
25. Ekiz, Tevfik. *Avrupa Türk Edebiyatı ve bir temsilcisi: Emine Sevgi Özdamar.* Cankaya University Journal of Arts and Sciences. 2007; 1(7): 33-47.
26. Eksner, Julia H. (2006). *Ghetto Ideologies, Youth Identities and Stylized Turkish German: Turkish Youths in Berlin Kreuzberg.* Berlin: Lit Verlag.
27. Ernst, Thomas. *Von ‚Kanakan‘ und ‚Alemannen‘, ‚Arierdödeln‘ und ‚Schamlippenmodellen‘. Ethnische und geschlechtliche Identitäten in Feridun Zaimoğlu's Kanak Sprach.* U: Bartholomäus Figatowski et.al. (Hg.): *Making of Migration.* Münster: Westfälisches Dampfboot, 2007, S. 181-193.
28. Ezli, Özkan (2022). *Narrative der Migration: Eine andere deutsche Kulturgeschichte.* Berlin: De Gruyter.
29. Gehrman, Kira (2012). *Multi-, Trans- und Interkulturalität - Hindernisse und Möglichkeiten interkultureller Kommunikation.* Universität Koblenz-Landau: Završni rad.
30. Genel, Mehmet Gökhan. *Almanya'ya giden ilk Türk işçi göçünün Türk basınındaki izdüşümü „Sirkeci Garı'ndan Munchen Hauptbahnhof'a“.* Selçuk İletişim. 2014; 8(3): 301-338.
31. Getboga, Arzu (2004): *Die Entwicklung der türkischstämmigen Bevölkerung vom Zeitpunkt des Anwerbeabkommens an.* Norderstedt: GRIN Verlag.
32. Gezen, Ela. *Convergent Realisms: Aras Ören, Nazim Hikmet, and Bertolt Brecht.* *Colloquia Germanica* Vol. 45, No. 3/4, Themenheft: Triangular Readings Gastherausgeber: Martin Kagel and Alexander Sager (2012), pp. 369-385
33. Gezen, Ela (2018). *Brecht, Turkish Theater, and Turkish-German Literature: Reception, Adaptation and Innovation after 1960.* New York: Camden House.
34. Göbenli, Mediha (1999). *Zeitgenössische türkische Frauenliteratur. Eine vergleichende Literaturanalyse ausgewählter Werke von Leylâ Erbil, Fûruzan, Pınar Kür und Aysel Özakin.* Hamburg: Philosophische Fakultät der Universität zu Hamburg.
35. Gökberk, Ülker. *Sürgünde Yazın, Yazında Sürgün: Yüksel Pazarkaya'nın ben aranyor'una bir yaklaşım.* Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 0(8): 75-108.
36. Göktürk, Deniz; Gramling, David; Kaes, Anton (2007). *Germany in Transit: Nation and Migration, 1955-2005.* Los Angeles: University of California Press.
37. Güde, Elisabeth. *Zur Poetik der Sprachmischung bei Emine Sevgi Özdamar - Eine Spurenlese.* Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 2(26): 21-39.
38. Haldan, Aykut; Gündüz, Çiğdem Turaç. *Feridun Zaimoğlu'nun „Kopfstoff“ adlı eserine dilsel, toplumsal ve çeviribilimsel bir bakış.* Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, Volume 3, Issue 2, 2019, 117 – 123.

39. Hamazaki, Keiko: *Fremde Blicke auf Berlin: Ören und Özdamar*, in: Neue Beiträge zur Germanistik 1 (2004), S. 76-88.
40. Harder, Matthias; Halle, Almut (2006). *"Weltfabrik Berlin": eine Metropole als Sujet der Literatur ; Studien zu Literatur und Landeskunde*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann.
41. Herzog, Friederike (2010). *Feridun Zaimoglus Werke "Kanak Sprak" und "Koppstoff": Migrationsliteratur der zweiten und dritten Generation*. Norderstedt: GRIN Verlag.
42. Hofmann, Michael (2006). *Interkulturelle Literaturwissenschaft: Eine Einführung*. Paderborn: Wilhelm Fink.
43. Horrocks, David; Kolinsky, Eva (1996). *Turkish Culture in German Society Today*. Oxford: Berghahn Books.
44. Hutchinson, Peter; Minden, Michael (2010). *Landmarks in the German Novel, Volume 2*. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers.
45. İlkılıç, Süreyya (2000). *Das Deutschen- und Deutschlandbild in der türkischen Migrantenliteratur und eine sprachliche Untersuchung am Beispiel ausgewählter Texte von Aras Ören: „Bitte nix Polizei“ und „Berlin Savignyplatz“*. Tübingen: Eberhard-Karls-Universität Tübingen.
46. İlkılıç, Süreyya (2018). *Identitätsproblematik in Aras Örens Roman "Berlin Savignyplatz" in Bezug auf seine Erzählung "Bitte Nix Polizei"*, u: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42/1, S. 55-68.
47. Karabulut, Mustafa; Gülcü, Melek. *Güney Dal'ın "Fabrikada Bir Saraylı" romanı üzerine postmodern bir inceleme*. İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. 2021; 2(1): 108-131.
48. Karacan, Elifcan (2016). *Remembering the 1980 Turkish Military Coup d'État: Memory, Violence, and Trauma*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
49. King, Russel; Connell, John; White, Paul (1995). *Writing Across Worlds: Literature and Migration*. New York: Routledge.
50. Knežević, Jelena. *Transkulturelle Vermittlung von Literatur – Die Kompetenzfördernde Erfahrung des ästhetischen Lernens*. Informatologia. Vol. 54, No. 1-2, 2021.
51. Kosta, Barbara; Kraft, Helga (2003). *Writing against Boundaries*, Rodopi: New York.
52. Koyuncu, Gürkan; Asutay Hikmet (2018). *Bekir Yıldız'ın gözünden Türkler Almanya'da*. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi , (69) , 1-11.
53. Kupiainen, Jari; Sevänen, Erkki; Stotesbury, John (2004). *Cultural Identity in Transition: Contemporary Conditions, Practices and Politics of a Global Phenomenon*. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.
54. Lacoue-Labarthe, Isabelle; Lacoue-Labarthe, Alice; Kramer, Regan. *Emine Sevgi Özdamar's Istanbul-Berlin trilogy: gender and writing between two worlds*. Clio. Women, Gender, History. No. 51, Women, gender and migration (2020), pp. 167-182.

55. Okyayuz, Mehmet; Herrmann, Peter; Dorrity, Claire (2013). *Migration - global processes caught in national answers*. Beč: Wiener Verlag für Sozialforschung.
56. Oralış, Meral. *Göçmen Yazını içinde Aras Ören'in Konumu*. Studien zur deutschen Sprache und Literatur. 2012; 0(8): 109-122.
57. Özber, Can. *Göçmen Yazın Süreci Çerçevesinde Feridun Zaimoğlu Ve Anlatısı*. Edebiyat Dergisi, Sayı:25, Yıl:2011.
58. Öztürk; Ali Osman; Sakalli, Cemal; Öncü, Mehmet Tahir (2020). *Rezeption der deutschsprachigen Literatur in der Türkei II*. Berlin: Logos Verlag.
59. Photong-Wollmann, Pimonmas (1996). *Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken*. Doktorski rad. Sveučilište Siegen.
60. Runkel, Sebastian (2009). *Die Sprache in Emine Sevgi Özdamars Roman 'Das Leben ist eine Karawanserei'*. Norderstedt: Grin Verlag.
61. Saka, Nalan. *Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2018; 22 (Özel Sayı 2): 1875-1888.
62. Siedel, Elisabeth. *Zwischen Resignation und Hoffnung. Türkische Autoren in der Bundesrepublik. Die Welt des Islams*. New Series, Bd. 26, Nr. 1/4 (1986), pp. 106-123.
63. Sievers, Wiebke. *Writing politics: the emergence of immigrant writing in West Germany and Austria*. Journal of Ethnic and Migration Studies 34(8):1217-1235, November 2008.
64. Suhr, Heidrun. *Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany*. New German Critique No. 46, Special Issue on Minorities in German Culture (1989), 71-103.
65. Sukrow, Bianca (2015). *Der Fall des Falles: Literarische Phänomene in psychiatrischen, neurowissenschaftlichen und autobiografischen Fallgeschichten*. Hildesheim: Georg Olms Verlag AG.
66. Teraoka, Arlene Akiko. *Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back. Cultural Critique No. 7, The Nature and Context of Minority Discourse II* (1987), pp. 77-101.
67. Tilbe, Fethiye; Sirkeci, Ibrahim; Erdogan, Mehtap (2017). *The Migration Conference 2017 Programme and Abstracts Book*. London: Transnational Press London.
68. Ünver C. *Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar*. Journal of Social Policy Conferences. 2012; 0(45): 177-226.
69. Vukajlija, Ven (2016). *Znanstveno-fantastični film i postmodernizam*. Diplomski rad. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet.
70. Warner, Chantelle (2013). *The Pragmatics of Literary Testimony: Authenticity Effects in German Social Autobiographies*. New York: Routledge.
71. Willms, Weertje (2010): *Probleme der Identitätskonstitution im interkulturellen Spannungsfeld am Beispiel von Güney Dals Der enthaarte Affe*. In: Zeitschrift für interkulturelle Germanistik, Band 1, Heft 2, S. 63–78, 71–75.

72. Yıldız, Yasemin (2009). *Kritisch 'Kanak': Gesellschaftskritik, Sprache und Kultur bei Feridun Zaimoglu. (187-205) Wider den Kulturenzwang: Migration, Kulturalisierung und Weltliteratur.* ur. Ezli, Özkan; Kimmich, Dorothee; Werberger, Annette. Bielefeld: transcript Verlag.
73. Yılmaz, Emek; Alaca, Seçil. *Yüksel Pazarkaya' nın "Oturma İzni" Adlı Öykü Kitabında Göç Meselesi.* İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi. 2019; 2(2): 317-330.
74. Zengin, Erkan. *Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar.* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD). 2010; 12(12): 329-349.
75. Zeyneloğlu, Sinan; Sirkeci, İbrahim. *Türkiye'de Almanlar ve Almanlılar.* Göç Dergisi (2014) 1(1):77-118.

Mrežni izvori:

1. Bundeszentrale für politische Bildung (BpB). URL: <https://www.bpb.de/> (13.10.2020.)
2. Deutschlandfunk. URL: https://www.deutschlandfunk.de/leben-im-exil-can-duendar-schreibt-ueber-heimatverlust-und.1310.de.html?dram:article_id=397781 (20.6.2021.)
3. Duden Online. URL: <https://www.duden.de/> (19.2.2022.)
4. Foundations of Sparkasse Leipzig. URL: <https://www.leipziger-medienstiftung.de/en/medienpreis-en/prize-for-the-freedom-and-future-of-the-media/laureates/asli-erdo%C4%9Fan-en/> (15.6.2021.)
5. Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža – online izdanje. URL: <https://www.enciklopedija.hr/> (24.1.2021.)
6. Tagesspiegel. URL: <https://www.tagesspiegel.de/kultur/berliner-mythos-und-kreuzbergwerker-aras-oeren-der-am-besten-tuerkisch-sprechende-schriftsteller-berlins/25177460.html> (5.5.2021.)
7. Tureng. URL: <https://tureng.com/en/turkish-english> (19.2.2022.)

Online dokumenti:

1. Abkommen zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und der Republik Türkei. // Amtsblatt Nr. 217 vom 29/12/1964 S. 3687 – 3688.
2. Robert Bosch Stiftung (2014). *Chamisso: Viele Kulturen – eine Sprache.* br. 11.

3. Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung (Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı). *Tagungsdokumentation: Migrationstrends hochqualifizierter Türkeistämmiger*. 2014.
4. Körber Stiftung. *Tage des Exils: Veranstaltungsprogramm 14. April bis 15. Mai 2020*. Hamburg , 2020. (15.6.2021.)